

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÇAĞDAŞ İRAN TARİHİ (1914-1945)

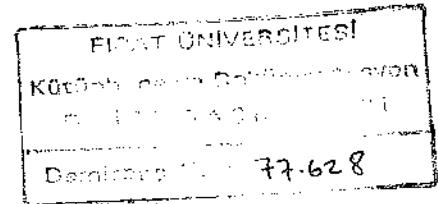
Danışman

Yrd. Doç. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK

Hazırlayan

Ömer TOPALOĞLU

111
Y.L.
SOS. BİL.

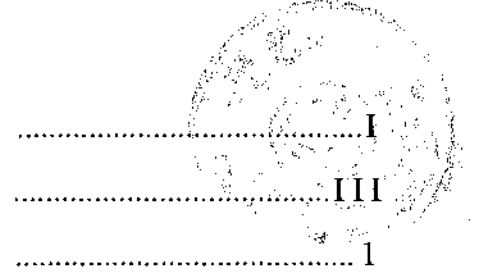

ELAZIĞ - 1996

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	
KISALTMALAR.....	
GİRİŞ.....	

Fırat Üniversitesi
Merkez Kütüphanesi
0070242
255.07.02.03.00.00/08/0070242
TYU21

BİRİNCİ BÖLÜM

KAÇAR HAKİMİYETİNDEN I. DÜNYA SAVAŞINA KADAR İRAN	
I. İRAN'DA KAÇAR HAKİMİYETİNİN KURULUŞU.....	4
II. XX. YÜZYILIN BAŞLARINDAN I. DÜNYA SAVAŞINA KADAR İRAN.....	5

İKİNCİ BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞ'INDAN PEHLEVİ DÖNEMİNE KADAR İRAN	
I. 1914-1918 YILLARI ARASI SİYASİ VE EKONOMİK GELİŞMELER.....	8
II. SAVAŞ SONRASI GELİŞMELER VE KAÇAR HAKİMİYETİNİN SONA ERMESİ	13

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PEHLEVİ HANEDANI DÖNEMİ

I. RIZA ŞAH PEHLEVİ DÖNEMİ	18
A- Rıza Şah Pehlevi'nin İlk Faaliyetleri ve Kabilelerin İtaat Altına Alınması	18
B- Sosyal ve Ekonomik Alandaki Gelişmeler	19
C- Pehlevi Devri Ulema-Devlet İlişkileri	23
II. MUHAMMED RIZA ŞAH DÖNEMİ	25

DÖRÜNCÜ BÖLÜM

İRAN TÜRKLERİ VE BUNLARA YÖNELİK İRAN POLİTİKASI

I. İRAN'DAKİ TÜRK TOPLULUKLARI.....	32
A- Azeriler.....	33
B- Kaşgaylar	33
C- Afşarlar.....	35
D- Kaçarlar	36
E- Şahsevenler.....	37
F- Türkmenler.....	37
G- Kara Gözlüler.....	38
H- Karadağlar.....	39
I- İran'daki Diğer Türk Oymakları.....	39
II. 1914-1945 YILLARI ARASI İRAN TÜRKLERİNİN DURUMU.....	40

BEŞİNCİ BÖLÜM

1914-1945 YILLARI ARASINDA DÜNYA DEVLETLERİ İLE İLİŞKİLER

I. İRAN PETROLÜ VE DÜNYA EMPERYALİZMİ.....	44
II. 1914-1945 YILLARI ARASI TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİ	47
A- 1926 Türkiye-İran Dostluk ve Güvenlik Antlaşması	49
B- 22 Nisan 1926 Günlü Türk-İran Antlaşmasına Ek Protokol ...	50
C- Türkiye ile İran Arasındaki Adli Tasviye ve Hakem Antlaşması	51
D- Türkiye ile İran Arasında Dostluk Antlaşması	52
E- Türkiye Cumhuriyeti ile İran Arasında Güvenlik Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması	53
F- Türkiye-Afganistan-İrak ve İran Arasında Saldırmazlık Antlaşması (Sâdabaat Paktı).....	54

SONUÇ 57

BİBLİYOGRAFYA 59

EKLER 62

- 1- İran Şahı Rıza Pehlivi'nin Türkiye'yi ziyaret arzularını içeren Tahran Büyük Elçiliğimizin Ocak 1933 tarihli yazıları.
- 2-İran Şahı Rıza Pehlevi Hazretlerinin Türkiye'yi ziyaret arzuları konusunda Tahran Büyük Elçiliğimizden alınan 9 Kasım 1933 tarihli yazı.
- 3- İran Şahı Rıza Pehlivi'nin 10 Haziran-6 Temmuz 1934 tarihleri arasında Türkiye'ye yaptığı Resmi Ziyaret Vesilesi ile T.B.M.M.'de Alınan 16 Haziran 1934 Tarihli Meclis Kararı ile Atatürk'ün Çankaya Köşkünde Terteplenen Ziyafette aynı gün Şah'a hitaben İrad buyurmuş oldukları Nutuk.
- 4- Türkiye'ye Resmi bir ziyarette bulunmuş olan İran Şahı Rıza Pehlivi ile Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal arasında Şah'ın Doğu Hududumuzdan ayrılışları sırasında 6 Temmuz 1934 günü karşılıklı olarak Teati olunan telgrafların metinleri .
- 5- İran Şahı Rıza Pehlivi'nin Türkiye'yi ziyaretleri vesilesi ile 12 Temmuz 1934 günü Elçiliklere gönderilen genelge.
- 6- Türkiye-İran Dostluk ve Güvenlik Antlaşması
- 7-22 Nisan 1926 tarihli Türkiye-İran Dostluk ve Güvenlik Antlaşmasına Ek Protokol.
- 8- Türkiye ile İran Arasında Uzlaşma Adli Tesviye ve Hakem Antlaşması
- 9- Türkiye ile İran Arasında Dostluk Antlaşması
- 10- Türkiye, Afganistan, Irak ve İran Arasında Saldırmazlık Antlaşması
- 11- XX. yılın başlarında İran'da Ulaşım Ağı (Harita)

ÖNSÖZ

İran tarih boyunca bölgedeki siyasi ve iktisadi olaylarda önemli rol almış bir ülkedir. İslamiyet öncesi büyük medeniyetlerin kurulduğu bir bölge olduğu gibi, İslam'ı kabulü ile bölgedeki nüfuzu daha da artmıştır. Bununla birlikte zengin petrol yatakları, stratejik yapısı ile özellikle yakın dönemlerde gerçekleşen inkılap ve Orta Doğu'da uzun süre gündemde kalan Irak ile mücadeleleri sebebiyle son yıllarda dünya kamoyundan hiç düşmemiştir.

Bizi böyle bir araştırmaya sevkeden şüphesiz İran ile olan coğrafi yakınlığımızdır. İran'ın XX. yüzyılın başlarından, bu yüzyılın ilk yarısına kadar olan tarihi ve bölgedeki emperyalist faaliyetleri genel hatları ile ele almaya çalıştık. Belirlediğimiz dönemde özellikle Türk-İran ilişkilerine geniş yer verdik. Zira o dönemlerde iki ülkenin bölge barışı için yaptıkları çalışmalara, bugün ne kadar ihtiyaç olduğu açıktır. Gerek Türkiye'nin başındaki terör belası ve gerekse Rusya'nın tutarsız politikaları her iki devleti de böyle çabalar itmektedir. Ayrıca tüm Oratdoğuda istikrarın sağlanması açısından da bu ilişkiler önem taşımaktadır.

Araştırmamız sırasında birçok güçlkle karşılaşmamız beraberinde bazı eksiklikleri getirmiş olabilir. Yine de incelediğimiz dönem ile ilgili bilinmesi gerekenleri, genel hatlarıyla vermeye çalıştık. Beş bölümden oluşan çalışmamızın ilk iki bölümünde Birinci Dünya Savaşı sırasındaki gelişmeler ve Kaçar Hakimiyetinin son zamanlarını genel olarak değerlendirdik. İncelediğimiz dönemin yirmi yılını içeren Pehlevi Hanedanlığı dönemini oldukça geniş bir şekilde üçüncü bölümde ele aldık. İran'ın siyasi ve iktisadi alanda çehresini değiştiren bu dönemden sonra bu ülkedeki Türk halkları ve bunlara karşı uygulanan politikalara dördüncü bölümde vermeye

çalıştık. Araştırmamızın son bölümünde ise İnan ile Dünya Devletleri arasındaki ilişkileri genel olarak değerlendirdikten sonra incelediğimiz dönemde Türk-İnan ilişkilerinin nasıl geliştiğini etraflıca inceledik.

Bu çalışmam sırasında her konuda yardımlarını esirgemeyen ve hiçbir fedakarlıktan kaşınmayan Hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK'e teşekkürü bir borę bilirim.

Ömer TOPALOğLU

ELAZIğ-1996

KISALTMALAR

- a.g.e. : Adı Geçen Eser
a.g.m. : Adı Geçen Makale
A.Ü.S.B.F. : Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi
Bkz. : Bakınız
C : Cilt
Ç : Çeviren
D.G.B.İ.T. : Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi
D.V.İ.A. : Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
İ.A. : İslam Ansiklopedisi
S. : Sayı
s. : Sayfa
T.D.K. : Türk Dil Kurumu
T.D.V. : Türk Dil Vakfı
Ter. : Tercüme
T.K.A.E. : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
T.T.K. : Türk Tarihi Kurumu
Yay. : Yayınlar

GİRİŞ:

Bilinen en eski tarih içerisinde bugünkü İran'da önce Elamlılar, Asurlar ve Medler hüküm sürmüşlerdir. Nihayet İran'ın yazılı tarihine geçiş Ahamenişler'in kurduğu Pers İmparatorluğu'yla başlar. Geniş bir alana yayılan ve birçok değişik halkı ihtiva eden bu imparatorluk, İran'ın siyasi bir kimlik kazanmasında önemli rol oynamıştır.

Perslerden sonra, İran toprakları Büyük İskender'in istilasına uğramış ve M.Ö. 330-323 yılları arasında bu kralın idaresinde kalmıştır. Büyük İskenderden sonra ülke toprakları yaklaşık 476 yıl Parth hakimiyetine girmiştir. Parthların M.S. 217 yılında Romalılara yenilmesinden sonra buradaki hakimiyetleri sona ermiş ve İran'da Sasanî hakimiyeti başlamıştır. Pers hakimiyetinden sonra İran en parlak çağını Sasaniler döneminde yaşamıştır. Sasaniler uzun yıllar boyunca Bizans ile mücadele etmiş ve zayıflamıştır. Batıya doğru ilerleyen İslam orduları nihayet 633 yılında Sasaniler'le karşı karşıya gelmişlerdir. 636 Kadisiye ve 642 Nihavend savaşlarından sonra İran müslümanların eline geçmiştir.

Eski çağlardan günümüze kadar bir çok medeniyete, çeşitli istila ve fetih hareketlerine sahne olmuş İran'ı en fazla etkileyen ve bu bölge tarihine yön veren iki önemli olay vardır. Bunlardan birincisi ve en önemlisi İslamiyetin bölgeye girmesi ve ikincisi ise İslam dünyasında taş üstünde taş koymayan Moğol istilasıdır. İran'ın müslümanlar tarafından fethi, dini siyasi ve kültürel alanda etkisini gösterirken, Moğol istilaları iktisadî, içtimai ve etnik alanlarda tesirini göstermiştir. İran'ın müslümanlar tarafından fethedilmesiyle, yeni bir dönem başlamış, eski İran kültürü kısmen de olsa eriyerek, yerini İslam kültürüne bırakmıştır.

İslamiyetin bölgeye girmesinden XX. yüzyıla gelinceye kadar

İran topraklarına sırasıyla Emeviler, Abbasiler, Tahiriler, Saffariler, Samaniler, Büveyhiler, Gazneliler Selçuklular, Moğollar, Harzemşahlar, İlhanlılar, Timurlar, Türkmenler, Safeviler, Zend Hanedanı ve Kaçarlar hakim olmuşlardır. XX. yüzyılın başlarında Kaçar hakimiyeti zayıflamış ve bu yüzyılın ilk çeyreğinde Pehlevi Hanedanı İran'a hakim olmuştur.

XX. yüzyılın başlarında bölge Rus ve İngiliz çıkar çatışmasına sahne olmuştur. 1907'de Rusya ve İngiltere Tibet, Afganistan ve İran konusundaki anlaşmazlıkları gidermek için Anglo-Rus antlaşmasını imzalamışlardır. Bu antlaşmanın İran ile ilgili maddesine göre; bu memleketin toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına saygı gösterileceği belirtilerek, her iki devletce bazı nüfuz bölgeleri konusunda anlaşmıştır. Fakat bu anlaşmanın geçersizliği I. Dünya Savaşı ile ortaya çıkmıştır. Nitekim savaşın başlamasıyla birlikte İran toprakları Rus ve İngiliz birlikleri tarafından işgal edilmiştir. Artık İran yarım asırdan fazla bir dönem etkili olacak emperyalizmin etkisi altına girmiştir.

1925'de Kaçar hakimiyetinin sona ermesi ve Pehlevi hanedanlığının başlaması İran'da her alanda yenilikleri gidilmesi sonucunu doğurmuştur. Rıza Şah Pehlevi Atatürk Türkiye'si'nin izlediği yoldan gitmiş, uyguladığı sert politikalarla İran'ın çehresini değiştirmiştir. Fakat Rıza Şah emperyalizmin ülkesinde gelişmesine engel olamamıştır. Nitekim bu emperyalist güçler II. Dünya Savaşının çıkmasıyla birlikte Rıza Şah'ı tahtından etmişlerdir. Rıza Şah'ın yerine geçen oğlu Muhammed Rıza Şah da bu güçlerin etkisinden kurtulamamıştır.

Çalışmamızın temelini teşkil eden XX. yüzyılın ilk yarısında, Türk-İran ilişkilerinde önemli gelişmeler olmuştur. Tarihi bir çok

sorun bu dönemde halledilmiştir. Bu dönemdeki Türk-İran dostluğunun gelişmesinde en önemli etkenlerden biri de emperyalizmin etkisi altında ezilen İran'a müttefik temin etme düşüncesi yatmaktadır. Ayrıca güçlü bir İran için sınır güvenliğinin temin edilmesi oldukça büyük önem taşımaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAÇAR HAKİMİYETİNDEN I. DÜNYA SAVAŞINA KADAR İRAN

I. İRAN'DA KAÇAR HAKİMİYETİNİN KURULUŞU

Kaçar İran'ın Esterabad, Mazenderan ve Tahran eyaletlerinde, dağınık olarakda Türkistan'da, Azerbaycan'da ve Anadolu'da yaşayan bir Türk kabilesinin adıdır. Safevi Devleti'ni kuran yedi Türk kabilesinden biri olan Kaçarlar, kısmen yerleşik, kısmen de göçebe olarak yaşamaktaydılar. İran'da 1779'dan 1925'e kadar hüküm süren bu Türk kabilesi, Hülagu'nun maiyetinde atabeg olan Sartak Noyan'ın oğlu Kaçar Noyan'ın neslinden gelmiştir.¹

1779'da Ağa Muhammed Han'ın liderliğinde Kaçar hakimiyetinin başlamasıyla İran'ın siyasi çehresi de değişmiştir. Çünkü İran artık dünya siyasi rekabetinin içerisine sürüklenmiştir.²

1797 tarihine kadar İran'da hüküm süren Ağa Muhammed Han'dan sonra, çocuğu olmadığı için kardeşi Hüseyin Kuli Han'ın oğlu Baba Han tahta geçmiştir. Bundan sonra tahta oturanlar Baba Han soyundan gelmiştir. Feth Alişah adıyla tahta oturan Baba Han dönemi (1797-1834) Rusya ile savaşlarla geçmiştir. İran ordusu bu dönemde birbiri ardınca yenilgiler almış ve 1828 tarihinde meşhur Türkmençay Antlaşması imzalanmıştır.³

Feth Ali Şah'ın oğlu, Abbas Mirza daha babasının sağlığında vefat etmiş, bu yüzden Feth Alişah'tan sonra yerine torunu Muhammed

¹ Fahamettin Başar: "Kaçarlar" *D.G.B.İ.T.*, C.9, Çağ Yayınları, İstanbul-1989, s.567-572.

² E. Bertheis; "İran Maddesi" *İ.A.*, C.5, Kısım II., M.E.B., Yay. İstanbul, 1968. s. 1025.

³ E. Bertheis; *a.g.m.*, s. 1025.

Şah geçmiştir. (1834-1848). Muhammed Şah herşeyden önce askeri bir ün kazanmak istiyordu. Fakat Rusya ile de iyi geçinmenin gerekliliğine inanıyordu. Muhammed Şah ilk iş olarak Afgan fethine girişmiştir. herata yönelen Muhammed Şah burada İngilizleri karşısında bulmuştur. Bu durum karşısında geri dönen Muhammed Şah bir süre sonra da ölmüş ve yerine oğlu Nasıreddin Şah geçmiştir (1848-1896). Nasıreddin şah daha ziyade iç isyanlarla uğraşmış ve sonunda da bir fedai tarafından öldürülmüştür.⁴

II. XX. YÜZYILIN BAŞLARINDAN I. DÜNYA SAVAŞINA KADAR İRAN

Nasıreddin Şah devrinde uluslararası vaziyet istikrarlı geçtiği gibi içerde de sükunet hüküm sürmüştür. Fakat O'nun yenilikçi düşüncesi öldürülmesi sonucunu kaçınılmaz kılmıştır. 1896 yılında öldürülmesinden sonra, 1907 yılına kadar sürecek olan Muzaferiddin Şah dönemi başlamıştır.⁵

Muzaferiddün Şah, döneminde en fazla reform istekleriyle uğraşmıştır. Önceleri bir kısım aydın zümre bu yenilikleri isterken sonradan halkta yenilik isteği ile ayaklanmıştır İsyancılar 1906 yılında Şahın ilk meclisi açmasıyla son bulmuştur. Fakat Şah, meclisin çalışmalarına katılamamış, zira hasta yatığında bir süre sonra vefat etmiştir.⁶

Muzaferuddin Şah'tan sonra yerine oğlu Muhammed Ali geçmiştir (1907-1909). Mehmed Ali ülke içerisinde çeşitli reformalar girişmiştir. Öncelikle anayasanın düzenlenmesi amacıyla Amin as-sultan (ki karşı devrimcidir) başvezir yapılmıştır. Ondan istenen

⁴ F. Başar; *a.g.m.*, s. 571.

⁵ Berthels; *a.g.m.*, s. 1025.

⁶ Basar; *a.g.m.*, s. 571.

mevcut anayasanın tamamen ortadan kaldırılmasıdır. Fakat beklenileni vermemiştir.

1907 Ağustosuna gelindiğinde Rusya ile İngiltere arasında Tibet, Afganistan ve İran konusundaki anlaşmazlıkları gidermek için Anglo-Rus antlaşması imzalanmıştır.

31 Ağustos 1907 tarihli Rus-İngiliz Antlaşmasının İran ile ilgili hükümlerine göre, bu memleketin toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına saygı gösterileceği belirtilmekle beraber Rusya'ya bitişik Kuzey İran bölgesi Rus Afganistan ve Hindistan'a bitişik Güney ve doğu kısımları İngiliz nüfuz bölgelerine ayrılıyor. Basra körfezinide içine alan orta kısım ise, bir tampon vazifesi görmek üzere, tarafsız bir hale getiriliyordu. Tarafsız bölge İngiliz ve Rus nüfuzunun dışında kalacaktı. Bu antlaşmanın esas amacı, diğer devletlerin ve özellikle Bağdat demiryolunun bir iltisakı ile İran'ın Kuzey sınırına erişmek isteyen Almanya'nın teşebbüslerini bertaraf ederek, bu memleket üzerinde bir İngiliz-Rus ekonomik tekeli kurmak idi. Fakat 1908'de vukua gelen Türk ihtilali bu bölgede derin akisler uyandırmıştır.⁷

Bu antlaşma İran'da pek memnunluk yaratmamıştır. Zira o zamana kadar yenilikçilerin yanında olduğunu gösteren İngiltere onları aldatıyordu. Bu arada İran'ın bilmediği bir nokta da Rusya ile İngiltere'nin gittikçe güçlenen Almanya'dan korktukları için böyle bir adım attıklarıydı.

Şah'ın amacı meclisi kapatmaktı. Aralık 1907'de Şah'ın meclisi zorla dağıtmak ve önderleri tutuklamak istediği anlaşılınca çok daha ciddi bir kriz baş gösterdi. Kriz o kadar büyük boyutlara ulaşmıştır ki, Suh Kuran'a el basarak Anayasayı koruyacağına yemin etmiştir. Fakat

⁷ Reşat Sagay; *XIX. ve XX. YY'da Büyük Devletlerin Yayılmaya Siyaseti ve Milletlerarası Önemli Meseleler*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 1972, s. 89-90.

bu yemin Şah için pek o kadar da önemli değildir.

Şah altı ay sonra meclisi topa tutturmuş ve pek çok milletvekilini öldürmüştür. Hayatta kalanların bir kısmında yine yakalanarak öldürtülmüştür.

Bu olayların akabinde 1909'da Tebriz'de büyük bir ayaklanma patlak vermiştir. Şah'ın askerleri bu ayaklanmayı bastıramamış ancak Rusların kendi vatandaşlarını koruma bahanesiyle 1909 ilk başlarında şehre girmeleriyle ayaklanma son bulmuştur.

Bu arada ülkede yenibir ruh hali görülmeye başlamıştır. Halk teşkilatlanmaya başlamış ve bir devrim hareketine girişmiştir. Hareket merkezleri Raşt ve Isfahan olmak üzere kuvvetli bir milli ordu kurulmuştur. Temmuz 1909'da bu ordular birleşerek başkente yürümüştür. Şah çerasizlik içerisinde Rus elçiliğine sığınmıştır. Şah'ın tahttan indirilmesinden sonra yerine en büyük oğlu olan Ahmed Mirza 11 yaşında tahta oturtulmuştur. Böylelikle İran devrimi fazla bir kan dökülmeden başarıya ulaşmıştır. Fakat devrimi yapan gruplar daha sonra birbirlerine girmişlerdir. Ülke bu grupların mücadelesine sahne olmuştur. İşte bu sırada Rusya kendi vatandaşlarını koruma bahanesi ile Kazvin'e girmiştir. İngiltere bu duruma Anglo-Rus antlaşması gereği itiraz etmişse de Rusya bunu reddetmiştir.

Bu tarihten sonra Rusya ve İngiltere İran'ın iç işlerine müdahalede daha da etkili olmuşlardır. Artık yönetimi dolaylı da olsa Rusya ve İngiltere'nin elindedir.

Yabancı güçlerin İran'ın iç işlerine müdahaelerinin en önemli sonucu, milliyetçi düşüncelerin toplumun her kesiminde hızla gelişip boy atması olmuştur.⁸

⁸ Asaf Hüseyin; *İran'da Devrim ve Karşı Devrim*, Pınar Yay. İst.-1988, s. 43.

İKİNCİ BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞINDAN PEHLEVİ DÖNEMİNE KADAR İRAN

I. 1914-1918 YILLARI SİYASİ VE EKONOMİK GELİŞMELER

20 yüzyılın ilk yarısı 19. yüzyıl sonlarında başlayan ve bu dönemde tamamlanan siyasi ve ekonomik gruplaşmalara sahne olmuştur. Sanayide gelişmiş bazı ülkeler dünya itkisadi ve siyasi hakimiyetini ele geçirme mücadelesine girmişlerdir. Bu durum büyük bir dünya savaşını kaçınılmaz hale getirmiştir. Almanya'nın Avusturya-Macaristan ile imzaladığı "ikili ittifak" 1882'de, İtalya'nında katılmasıyla "üçlü ittifak" halini almıştır. Bu üçlü ittifak civar bölgelerde nüfus sahası elde etmeye, Avrupa ve Amerika kıtaları dışında sömürgeler sağlamaya çalışıyordu.¹

Oluşan bu üçlü ittifaka karşı 1893'te Fransa ile Rusya arasında imzalan antlaşmayı, 1904'te Fransa ile İngiltere arasındaki anlaşma takip etmiş ve 1907'de İngiltere ile Rusya arasında yapılan bir anlaşma ile "Üçlü İtilaf" kurulmuştur.²

Bu iki yarı grup gün geçtikçe silahlanıyor ve yanlarına yeni müttefikler ayırıyordu. 1914 öncesi Avrupa'nın ve dünyanın içinde bulunduğu, siyasi, mali, iktisadi şartlar emperyalist devletler arasındaki rekabeti ve ihtirası arttırmış, savaşı onlar için, hedeflere ulaştıracak en kısa yol haline getirmiştir.

Bu gelişmeler içerisinde Haziran 1914'te savaş patlak vermiştir. Her ne kadar savaş İran toprağı üzerinde cereyan etmemiş olsa bile, yine de ülkeye pek çok sıkıntı getirmiş ve yabancı istilası korkusuna sebep olmuştur.³

¹ Ercüment Kuran; "I. Dünya Savaşı Maddesi" *D.V.İ.A.*, C.6, T.D.V. Yay., İstanbul, 1992, s. 196-200.

² M. Kemal Öke; "I. Dünya Savaşı", *D.G.B.İ.F.*, C.12, Çağ, Yay., İstanbul, 1990, s.170.

³ Şahruh Ahavi; "*İran'da Din ve Siyaset*" (Ç. Selahattin Ayaz), Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1990, s.66.

1914'te savaşın gelişmesi üzerine İran nüfuz bölgelerine sahip İngiltere ve Rusya, bu devletin tarafsızlık ilanını görmemezlikten gelmişler; Rus ve Ruslar'ın idaresindeki İran birlikleriyle kuzeyde Osmanlı kuvvetleriyle çarpışmak ve İngiliz-Hint komutanlarının komuta ettikleri İran askerleriyle de güneyde Alman ajanları tarafından ayaklandırılan kabile askerlerini bastırmak girişiminde bulunmak suretiyle, İran'ın iç işlerine daha görünür biçimde müdahalede bulunmuşlardır.⁴

1915 yılında Doğu cephesinde Sarıkamış Muharebelerinin Türk ordusunun aleyhine sonuçlanmasından sonra, Ruslar Tebriz-Dilman hattına ikinci kez ilerlemişlerdi. 1915 yılı baharında Halil Bey komutasına ki "Birinci Kuvve-i Seferiya" Rumiye ve üzerinden Dilman'a yaptı ileri harekatta başarı sağlayamamıştı. Bu sırada bir kısım İranlılar Rus ve İngiliz komutanların yönetiminde çeşitli cephelerde savaşırken, bir kısım İran milliyetçisi ise yoğun propaganda sürdüren Almanlara eğilim göstermekteydiler.

1915 yılı baharında Türk-Alman ortak girişimi ile kurulan ve Osmanlı padişahının Kutsal Savaş (cihad) çağrısı üzerine tertiplenen ve Rauf bey emrine verilen Seferi Heyeti İngilizler tarafından püskürtüldü. Bir kısım Osmanlı, müfrezesi bölgedeki aşiretlerden bazılarının kendisine katılacağı ümidiyle burada kalmıştı. Anak Osmanlı kuvvetlerinin İran'a girmesi, İran hükümeti tarafından pek hoş karşılanmamıştı. Buna karşın 11 Mart 1915'de Rauf Bey Müfrezesi Hanikin'den İran sınırını geçti.⁵

⁴ J.C. Hurewitz; "*Ortadoğu Siyaseti, Askeri Boyutlar*", (Ç. Nusret Özselçuk), Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1980, s. 275.

⁵ Muzaffer Erender; "*Tarihte Türk-İran İlişkileri*", Genelkurmay başkanlığı Yayınları, Ankara, 1976, s. 120.

Türk ordusunun İran'a girmesinden sonra iki ülke ilişkileri bozuldu. İran hükümeti, tarafsızlığını bozup Almanya yanında savaşa giren ve askerleri İran topraklarında ilerleyen Türk hükümetini protesto etti. İran hükümeti ile ilişkilerini daha fazla bozmak istemeyen Osmanlı Hükümeti bu durum karşısında Rauf Bey Müfrezesini sınırın 80 km. doğusundaki Kerent mevkiinde durdurdu.⁶

İran'daki Alman elçiliğinin, İran hükümetinin İtilaf devletlerine harp ilan ettirmeye çalışmaları da zaman zaman etkili olmuştur. Bir çok yerde işgalci Rus ve İngilizler'e karşı İran jandarmasını eğiten İsveçli subayların Almanların saflarında yer almasıyla jandarma kuvveti, Türkistan'dan esareten kaçan Alman ve Avusturyalılardan ve aşiretlerden kazanılanların oluşturduğu bir kuvvet ortaya çıkmıştır. Bu durum Ruslar'ın Kafkaslar'dan İran'a kuvvet sevketmelerine neden olmuştur.

Rusların İran'daki kuvvetlerini desteklemeleri Müttefiklerin İran hareketinin bir elden idaresini zorunlu hale getirmiş, böylelikle de İran cephesi önem kazanmıştır. Nitekim İran'daki Rus kuvvetlerinden Baratof Kolordusu 3 Aralık 1915'de Hanedan ve Hamedan 1 Ocak 1916'da, Gengaver 2 Ocak'ta, işgal edilmiştir. Zaten Kum şehi 21 Aralık 1915'de zaptedilmişti. 22 Ocak 1916'da daha önce kurulmuş olan İran Milli Hükümeti dağıtılmış ve 24 Şubat'ta da Kermenşah Rusların eline düşmüştür.⁷

Alman-İsveç gizli antlaşması İngilizlerin Mart 1916'da İngiliz bölgesinde bulunan Güney İran Piyadelerini geliştirmek, eğitmek, finanse etmek ve bu kuvveti İngiliz-Hint piyade birliği İran hükümetinin itirazlarına rağmen yine de kurulmuştur. Bu piyade birliği

⁶ Fahri Belen; "*Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi*", C.III, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1965, s. 163-164.

⁷ M. Erender; *a.g.e.*, s. 123.

gerçekten de istenilen seviyeye getirilmiş ve ileriki yıllarda Alman ajanları ve İsveçli Jandarma subaylarının kışkırtıkları kabilelerin ayaklanmaları bastırılmıştır.⁸

İran, 1916 Nisan'ından sonra Türk-Rus savaşlarına sahne olmuştur. Bu savaşlar genel olarak Rumiye gölü güney ve batısında ve Hanikin-Kermenşah-Gengaver yönünde cereyan etmiştir. İran hükümetinin insiyatifi dışında gelişen bu olaylar ancak 1916 yılı sonlarında Irak'ta başlayan İngiliz taaruzundan sonra 13. Türk Kolordusunun o bölgeye çekilmesi ile biraz durulmuştur.

1917 Bolşevik ihtilaliyle Rusya'nın I. Dünya savaşından çekilmesinden sonra İran tümüyle İngiltere'nin etkisi altına girmiştir. Artık müttefik kuvvetler İran'da İngilizler'le mücadeleye gireceklerdir. İran'daki müttefik-İngiliz mücadelesi, İngilizler'in Bağdat'tan çıkarılması düşüncesi hasıl olunca, bu ülkedeki etkinliğini biraz kaybetmiş, mücadele Irak topraklarına kaymıştır.

1917 yılından itibaren merkezi devletlerde barış isteğinin artması, Osmanlı Devleti'nin ekonomik gücünün çok sarsılmış olması ve Amerika Birleşik Devletleri'nin itilaf devletleri saflarında yer alması savaşın sona ermesine sebep olmuştur. 30 Ekim 1919'da Osmanlı Devleti'nin itilaf devletleri saflarında yer alması savaşın sona ermesine sebep olmuştur. 30 Ekim 1919'da Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Mütarekesi neticesinde alınan bir kararla İran'ın kuzeybatısında bulunan Türk kuvvetleri harpten önceki sınır gerisine çekilmiştir. Artık İran tamamen İngiliz kontrolü altına girmiştir.

İran halkında savaştan sonra çok değişik düşünceler hasıl olmuştu. Zira onlara göre İran ülkesini bu dönemde Türk işgalinden kurtaran Ruslar'dı. Halbuki savaş başlamadan çok önce Ruslar bu ülkeye girmişti.

⁸ J.C. Hurewitz; *a.g.e.*, s. 276.

Ruslar Bolşevik ihtilaliyle birlikte savaştan çekilmiş olsalar dahi yine de İran petroleri hakkındaki düşünceleri değişmemiştir.⁹

İngilizler savaşın bitmesinden hemen sonra, İngiliz-Hint komutası altında bulunan Güney İran Piyadelerini ve Beyaz Ruslar'ın komutası altındaki İran Kazak Tümenini aynı şekilde finanse etmeye devam etmiştir. Bu gibi tedbirler ve buna Kazvin'de üstlenen küçük bir İngiliz-Hint birliğinin de ilavesiyle, bu ikinci nüfuz sahibi devlet, Çar rejimi'nin ortadan kalkmasıyla, kalan boşluğa girmek istemiştir. Artık İngiltere, İran için daha önce müttefiki olduğu Rusya ile dahi mücadeleye girmek durumunda olacaktır.¹⁰

I. Dünya Savaşı döneminde İran maliyesindeki gelişmeler oldukça dikkat çekicidir. İran, savaşta bir mücadele alanı olduğu halde yani, savaşa doğrudan katılmadığı halde oldukça büyük orada altın sarıyatı vermiştir. Fakat devlet hazinesi savaştan önceki döneme nazaran çok daha iyi bir duruma gelmiştir. Zira bu dönemde İran'ın dış borçlarının büyük bir kısmı ödenmiştir. Fakat memlekette harpten evvelki duruma nazaran çok para bulunmasına rağmen hükümet gelir toplamaya muktedir değildir.¹¹ Gelirleri daha toplamaktan aciz olan İran hükümetinin maliyesinin bu denli düzelmesi büyük olasılıkla İngiliz maliye memurlarının etkisiyle olmuştur. Zira 1920 yılında İngiliz mali müşavirinin İran hükümeti tarafından görevlendirilmiş olması, daha önceki dönemlerde de bu tür bir uygulamanın yapılmış olması ihtimalini arttırmaktadır.¹²

⁹ Syks Percy; *Harb-i Umumiye'de İran*, (Osmanlıcaya Çev: Mehmet Cevat), Matbaa-i Asakire, İstanbul, 1925, s. 102.

¹⁰ Hurewitz; *a.g.e.*, s. 276.

¹¹ Syks Percy; *a.g.e.*, s. 105.

¹² S. Percy; *a.g.e.*, s. 105.

II.SAVAŞ SONRASI GELİŞMELER VE KAÇAR HAKİMİYETİNİN SONA ERMESİ:

I. Dünya savaşından sonra Çarlık Rusya'sının İran'dan çekilmesi ile insiyatifi tümüyle ele geçiren İngiltere İran'ı, kendisine bağlı bir müttefik haline getirmek istiyordu. Bu amaçla İngiltere 9 Ağustos 1919'da İran'la bir anlaşma imzalamaya muvaffak oldu. Bu antlaşma ile İngiltere İran'ın idari ve askeri teşkilatını düzenleme görevini üzerine alıyor ve ayrıca İran'a her alanda yardım vadediyordu.¹³

Bu antlaşma İran milliyetçilerini kızdırmış ve İran meclisi antlaşmayı tasdik etmemişti. Şayet bu antlaşma yürürlüğe konsaydı İran tamamen İngiliz nüfusu altına girecekti. Bu antlaşma bir yandan İran'ın bağımsızlığını ve bütünlüğünü tanıyor, bir yandan da İngiliz askeri ve sivil danışmanların devlet mekanizmasında görev almalarını, demiryolu ve diğer ulaşım yolları yapımında Büyük Britanya ile sıkı işbirliğine gidilmesini ve gümrük resimlerinin baştan düzenlenmesini görüyordu. Aynı gün imzalanan ikinci bir itilafname ile İngiltere 2.000.000 sterlin borç vermeyi kabul ediyordu. Bu para % 7 faizi ile birlikte yirmi senede ödenecekti.¹⁴

Bu antlaşmayla birlikte iki mektup da bulunmaktaydı. Bunlardan birincisinde İngiliz hükümeti savaş sırasında İran'ın maruz kaldığı hasarın giderileceği ve hudutların haklı bir suretle tashinini sağlamak için çalışmalar yapılacağı vadediliyordu. İkinci mektupta ise İngiliz askeri birlikleri tarafından yapılan hasarlar için İran'ın savaş tazminatı talebi kabul edileceği bildirilmiştir.¹⁵

¹³ Fahir Armaoğlu; *Siyasi Tarih (1789-1960)*, A.Ü.S.B.F. Yay., Ankara, 1975, s. 524.

¹⁴ Perey; *a.g.e.*, s. 104.

¹⁵ Perey; *a.g.e.*, s. 104.

Bu itilafnameler gereğince İran'a İngiliz askeri ve malî uzmanlar yollandı. Fakat kamuoyunda bu antlaşmanın kabul görmemesi ve meclisinde bu antlaşmayı feshetmesinde sonra bu memurlar bir iş göremeden geri dönmüşlerdir. İngiliz kamuoyunun savaştan bıkması ve doğuda peşpeşe olaylarla karşılaşmak istememesi bu antlaşmanın kabul edilmesi için İran'a baskı yapılmasını engellemiştir. Bundan sonraki yıllarda İngiltere öncelikle askeri alanda işbirliği yolunu tutmuştur.

1920'de birleşik bir ordu kurulması konusunda çalışmalar başlamıştır. Güney İran piyadeleri, bu birleşik ordu projesinin çekirdeğini teşkil edecekti. Baş askeri danışman İngiliz ve kurmay başkanı da İran'lı olacaktı. Bu sırada İran'ın en etkili askeri birliği olan Kazak tümenine halen Beyaz Rus subayları komuta etmekteydi. 20 Ekim 1920'de İngiliz elçiliği bu subayların tasfiyesi için İran hükümetini teşvik etmiştir. Neticede bu subaylar tasfiye edilmiş yerlerine İngiliz subaylar görevlendirilmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise bu birliğin komutası, İran'lı subaylara verilmiştir, İngilizleri amacı Ruslarla olan bütün bağları koparmaktır ki bu da gerçekleşmiştir.

Çarlık rejiminin yıkılmasından sonra kurulan yeni Rus devleti İran tarafından tanınmıştır. Sovyet Rusya'nın ilk yıllardan itibaren uygulamaya başladığı, kendi sınırlarını çevreleyen devletlerle tarafsızlık ve saldırmazlık paktları imzalama politikası, İran'ı da içine almış ve 26 Şubat 1921'de İran ile Sovyet Rusya arasında bir dostluk kurak için çarlık döneminde güdülen emperyalist siyasetten vaz geçilmiştir. İran'a karşı silah kullanmayacağına ve müdahale etmeyeceğine garanti verdi. Çarlık döneminde Rusya ile başka devletler arasında İran hakkında yapılan bütün antlaşmalar feshedildi. Bu madde özellikle 1907 Anglo-Rus hükümeti ve Rus uyruklulara tanınan bütün ayrıcalıklar kaldırıldı. İran'ın bütün borçları feshedildi. Rusya'ya demiryolları, karayolları,

limanlar ve rıhtımlar için tanınmış olan bütün ayrıcalıklar başka bir devlete yeniden tanınmamak şartıyla İran'a iade edildi. Altınca maddeye göre de, Rusya ancak İran'da kendi aleyhine askeri üsler kurulursa bu ülkeye askeri müdahalede bulunabilecekti.¹⁶ Bu dönemde İran İngiltere'nin emperyalist yaklaşımı karşısında Sovyet Rusya'ya yaklaşmayı gerekli görmüştür.

Sovyet Rusya hükümeti ile temasların sürdüğü günlerde İran bir siyasi darbeye sahne olmuştur. Ülkede oldukça zayıf bir kabine bulunmaktaydı. Yolsuzluklar hat safhaya ulaşmıştı. Kaçar hanedanı şahın gençliği ve tecrübesizliği bu açıkları iyice arttırıyordu. Ülke genelinde bir huzursuzluk hakimdi. Reformcular faaliyetlerini iyice arttırmıştı. Bir değişiklik zamanı gelmişti ve bu değişiklik 1921 Şubat'ında oldu. Reformcuların önderi ve etkin bir gazetenin yazı işleri müdürü olan Seyyid Ziyaeddin Tabatabai Kazvin'de bulunan Kazak Tümeni komutanı Rıza Han ile anlaşarak darbeyi gerçekleştirdi. Rıza Han komutasındaki Kazak Tümeni 21 Şubat'ta Tahran'a girdi ve bunun üzerine kabine düştü. Yeni kurulan kabinede Seyyid Ziyaeddin başbakan, Rıza Han ise komutanlık görevini bırakmaksızın savunma bakanı oldu. Bunda beş gün sonra da Sovyet Rusya ile karara varılan antlaşma imzalandı ve Anglo-Rus antlaşması feshedildi.

İleride İran tahtına oturacak Rıza Han'ın yükselişi yaptığı bu hükümet darbesi ile başlamıştır. Kaçar hanedanı Ahmet Şah tüm kadrosu ile haps edilmiş ve görevi Seyyid Ziyaeddin'e verilmişti. Rıza Han bu hadiseyi takip eden yıllardaki en önemli faaliyeti aşiretleri kontrol altına almak ve 40.000 kişilik güvenilir bir ordu teşkil etmektir¹⁷

¹⁶ Heget; "İran Maddesi", *Meydan Larousse*, c.9, Sabah Gazetesi Yay. İstanbul, 1993, s. 552.

¹⁷ Berthels; *a.g.m.*, s. 1026.

Darbeden üç ay sonra Rıza Han resmen, hala savunma bakanı iken hükümeti denetimi altına aldı ve Seyyid Ziyaeddin'i istifaya zorladı. Daha sonra Kıvam'üs Saltana adlı bir devlet adamını başbakan yaptı. Artık kontrolü eline alan Rıza Han tasarladığı 40.000 kişilik orduyu oluşturmaya başladı. Bunun için bir para kaynağı gerekiyordu. Nitekim Rıza Han Maliye bakanlığının bazı kollarının savunma bakanı olarak emirine verilmesini istemiştir. Savunma bakanlığı (1921-1923) ve başbakanlığı (1923-1925) dönemlerinde Rıza Han adeta orduyu İngiliz siyasetinin bir aleti yapan şartları görmezlikten gelerek, birbirlerine benzemez durumda bulunan askeri kuruluşları, genellikle karma komisyonun teklifine uygun olarak, birleşik bir ordu haline getirdi. Bunun sonucu Jandarmadan gelen subay ve erleri içerisinde eriten İran Kazak tümeni milli ordunun çekirdeği oldu. Güney İran piyadeleri teşkilatı tümüyle lağvedildi. 1922 yılında Meclis'in isteği ile Rıza Han başta Fransa olmak üzere Avrupa'nın birçok ülkesindeki Harp okullarına göndermeye başladı. Neticede 1925'te çekirdeğini Avrupa'da eğitim gören subayların oluşturduğu 40.000 kişilik bir ordu ile idareyi tamamen ele alan Rıza Han 1923 başbakanlığa getirildi. Bu sırada İran Şahı Ahmed Şah Avrupa'ya gönderilmiş ve yerine kardeşi Mehmet Ali Şah getirilmiştir. Artık Rıza Han tasarladığı planları uygulamaya koyulmuş ve ilk iş olarak dış bağımlılıktan kurtulma tedbirleri üzerinde çalışmıştır. Bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri ile de temaslar kurulmuş, Rıza Han bu ülkeden birçok görevli memur gitertirek hükümet otoritesini güçlendirmiştir.

1924'de Rıza Han İran'ı bir cumhuriyet şekline dönüştürmeyi düşünmüş, fakat krallığın korunmasından taraf olan dini liderlerin şiddetli muhalefetlerine boyun eğmek zorunda kalmıştır.

23 Eylül 1925'te halen Avrupa'da bulunan Ahmet Şah Tahran'a dönmek üzere Marsilya'dan vapuar binmeye karar vermiştir. Bu tarihten iki gün evvel yani 23 Eylül'de aılıktan sefaletten bir isyan çıktığından şah dönmekten vazgeçmiştir. 29 Ekim 1925'de parlamento taplanmıştır. Daver isimli genç bir mebus Kaçar hanedanının iskatı ile hükümetin diktatör Rıza Han'a verilmesini teklif etmiştir. Bu suretle Rıza Han "Regent" yani saltanat naibi olmuştur. 31 Ekim'de Kaçarlar'ın tahtan indirilmesi ve bir muvakkat hükümet teşkil edilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece yaklaşık 130 yıl süren Kaçar hakimiyeti fiilen sona ermiştir.¹⁸

¹⁸ Hüseyin Gerede: "*İran*", Vakıf Basımevi, İstanbul, 1952, s. 224.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM PEHLEVİ HANEDANI DÖNEMİ

I- RIZA ŞAH PEHLEVİ DÖNEMİ

Meclis kararı ile Kaçar hanedanlığının sona ermesinden sonra 25 Nisan 1926'da Rıza Han, "Rıza Şah Pehlevi" ünvanı ile Gülistan sarayında Şehinşahlar tahtına oturmuştur. Gerçi Rıza Han, şah oluncaya kadar zaten kişisel bir askeri diktatörlük kurmuştu. Fakat Rıza Şah ne anayasayı kaldırmış ne de onun getirdiği kurumları yıkmıştır. Bu kurumlar sadece O'nun maksatlarına hizmete yöneltilmişlerdir. Kabineler tamamen Şah'ın adamlarından kurulmuş, körükörüne bağlı milletvekillerinin teşkil ettiği Meclis'de zengin toprak sahiplerinden ve itaatli memurlardan seçilmiştir.

A. Rıza Şah Pehlevi'nin İlk Faaliyetleri ve Kabilelerin İtaat Altına Alınmaları:

Rıza Şah, daha şah olmadan önceki dönemlerde, sürekli sorun yaratan kabileleri disiplin altına alma konularında çalışmalar yapmıştı. Bu faaliyetlerine Şah olduğu dönemden itibaren daha da kararlı bir şekilde devam etmiştir. Şah'ın kabile politikası iki esasa dayanmaktaydı. Bu esaslar; "Merkezi hükümete karşı siyasal ve askeri bakımdan direnme imkanlarını yok etmek ve eyaletlerde kaybolan düzeni geri getirmektir." ¹ Kabilelere merkezi hükümetin otoritesini zorla kabul ettirdikçe, kabile fertlerini silahtan arındırmayı başardı. Kabile liderlerinin bazıları hapse atılmış, bazıları da Tahran'da mecburi ikamete yollanmıştır. Tahran'a yollananların bir kısmı daha sonra mahkemelerce yargılanmış ve ölümle cezalandırılmışlardır.

¹ Hurewitz; *a.g.e.*, s. 279.

Bazı kabilelerde Zagros dağlarındaki bölgelere yerleştirilmişlerdir. Fakat Şah'ın bu zorunlu göçebelik ve çiftçi olarak zorunlu yerleşme politikası, 1930 yılına gelindiğinde 80.000 Subay ve erden ve buna ilave olarakta Anayol Devriyesi olarak adlandırılan 12.000 mevcutlu jandarmadan müteşekkil bir ordu kurulmuştu. Bu rakam II. Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda toplam 125.000'e ulaşmıştır.

B. Sosyal ve Ekonomik Alandaki Gelişmeler:

Memleket'in imari, cehalet ve yoksulluklarla savaş, kültürel ve sağlık durumunun ıslahı ilk dönemlerde acilen halledilmesi gereken meselelerdir. Rıza Şah'a göre yükselmek isteyen bir memlekete en önemli şey ve ihtiyaçların en önemlisi ulaşım sisteminin pratik ve faydalı şekilde kurulmasıydı. Memleketin ekonomik yönden kalkınması için mükemmel bir karayolu ve demiryolu şebekesinin tesisi en başta gelmektedir. Zaten doğru dürüst yol şebekesi olmadan emniyeti sağlamakta mümkün değildi.²

Öncelikle var olan fakat kullanılmayan yolların ıslahı gerçekleştirilmiştir. Önemli mevkilerde iyi şaseler inşa ettirilmesi hem askeri hareketi teshil, hemde iktisadi gelişmeyi, idarenin uzak yerleri kontrol edebilmesini temin etmiştir. Hazar Denizi'nin İran körfezine bağlayan bir çok çölden geçen dağları aşan "Transperson" demiryolu şah Rıza Pehlevi'nin en büyük eseri olmuştur. 1925'den itibaren çay ve şeker resimlerini bu proje için sarfederek, bilahare petrol hissesinden ayırdığı sermaye ile, büyük atılımlar yapmıştır. Rıza Şah dönemine kadar sadece Nasreddin Şah zamanında yapılmış Tahran'ı Şah Abdulazem'e bağlayan küçük bir hatla, Rusların I. Dünya Savaşı içinde Tebriz'i Tiflis'e bağlayan "Culfa" demiryolunun İran içinden geçen kısmı bulunuyordu.³

² Akkan Suver; "*İran Mucizesi*", Su Yayınları, İstanbul, 1975, s. 17-18.

³ H. Gerede, *a.g.e.*, s. 230-231.

Şah Rıza Pehlevi, 1926'dan itibaren Transpersan hattının projelerini Amerikan ve Alman mühendislerine yaptırmış, ilk tecrübeyi kuzey kısmında Alman Firması" Julivs Berger"e vermiş, sonraları güneyde bir bölümü ise Amerikalılara yaptırmıştır. 1928 yılı Mart'ında 500 km'lik bir kısmını Amerikan-Alman Konsersiyumuna havale etmiş, fakat bunların kendi memurlarına evler inşa etmek vb. gibi, amacın dışında konfor ve gösterişe kaçmaları, masrafların artması Şah'ın imzaladığı kontratı 1931'de feshetmesine sebep olmuştur. Bu olaydan sonra iki yıl boyunca herhangi bir faaliyet yapılmamıştır. 1933 yılında Türkiye demiryollarını yapmış olan İskandinav "Kampsaks Konsursiyon" şirketi ile temasa geçilmiş, bu konuda ayrıca Türk hükümetinden bilgi alınmıştır. Rıza Şah Türkiye'de oldukça iyi çalışmış olan bu şirkete işi havale etmeyi uygun bulmuştur. Bu hattın uzunluğu Şark-i Hazar Limanı Bendersah'tan başlayarak Kum-Sultanabad-Dizful-Ahvaz'dan geçerek İran körfezindeki Bendersapur'a kadar 1,435 kilometredir. Kuzeyde Elburz dağlarının 2.115 m. yüksekliğindeki kısmında 2,5 km. uzunluğunda 94 tünel açılması, Güneyde Zagros dağlarının Helikoidal tunellerle geçilmesi gerekliliği gibi teknik sorunlarla karşılaşmıştır. Tahran-Bendersah 461 km'lik kuzey kısmı 1937 başlarında bitmiştir.⁴

Rıza Şah Pehlevi'nin en önemli faaliyetlerinden bir de ekonomide millileştirme politikasıdır. Millî Banka'nın biran evvel kurulmasını sağlayarak yabancı bankaların hakimiyetini ortadan kaldırmıştır. Bu bankanın başına da daha önce başbakanlık yapmış olan Saray Nazırı Hüseyin Alay getirmiştir. Milli bankanın kurulmasından sonra sanayiinin gelişmesi için çalışmalar başlamıştır. Mevcut hammaddeden istifade etmek üzere yalnız makinelerini sipariş etmek suretiyle dokuma tekstil ve şeker fabrikalarını kurdurmuştur. Fakat İran halkı oldukça

⁴ Gerede; *a.g.e.*, s. 231-232.

fakir düşmüştü. Halkın alım gücünün olmayışı, sanayi kalkınmasına engel olmuştur. Zira daha öncesinde tamamıyla dışa bağımlı bir ekonomik politika izlenmişti. İran halkı adalarındaki lambalarını yakmamak için gerekli olan kibriti dahi ithal etmek mecburiyetinde bırakılmıştı.⁵ Bozulan bu mali durumun düzeltilmesi içinde yine Avrupalı devletlere başvurulmuştu. Önce Belçikalı maliye uzmanları getirilmiş, bir süre bunlardan istifade edilmiştir. 1928 Nisan'nda ise bir Alman maliye uzmanı olan Kurt Lindenblatt mali yönetimin başına getirilmiştir.⁶

1927'de Türkiye ve Afganistan örneğine uygun Rıza Şah Avrupalı devletlere vatandaşlarına tanınan ayrıcalıkları (kapütülasyonları) kaldırmak niyetinde olduğunu bildirmiştir. Karşılıklı görüşmeler neticesinde bu ayrıcalıklar 28 Mayıs 1928'de resmen kaldırılmıştır.

1927-1932 yılları arasında Alman Junkers firması Tahran ile diğer eyaletler arasında havadan yolucu ve posta ulaşımı sistemini kurdu. 1928 yılı Kasım ayında uzun görüşmelerden sonra İmperial Havayolları ile bir anlaşma yapıldı. Bu antlaşmaya göre Hindistan'a yapılan seferler için İran'da da tesisler kurulacaktı. S.S.C.B. ile İran arasında Rıza Şah yönetiminin ilk yıllarında ticari konularda anlaşmazlıklar çıkmıştır. 1926'da Sovyet hükümeti isteklerini kabul ettirebilmek için İran'dan gelen bütün mallara ambargo koydu, böylece İran'lı tüccarlar zor durumda kalıyordu. Bu dönemde Hazar denizindeki balıkhaneler de problem olmuştu. Daha sonraki dönemlerde İran-Rus ortak şirketinin kurulmasıyla bu anlaşmazlıklar ortadan kalkmıştır.

Ülke içerisinde ulaşımın önemini kavramış olan Şah A.B.D.'den gelen mühendislerin yardımıyla yol yapımına daha da hız vermiştir. Posta

⁵ A. Suver; *a.g.e.*, s. 23.

⁶ Larousse; C.9, s. 388.

Servisleri büyük ölçüde gelişmiş, düzenli uçak seferleri başlamıştır. Bu dönemde Radyo istasyonları kurularak iletişimin güçlendirilmesi yoluna gidilmiştir. Demiryolları yapımı 1927 sonbaharında hız kazanmıştır. Avrupalı ve İran'lı mühendislerin çalışmasına A.B.D.'den gelen mühendislerde katılmışlardır. Demiryolları işinin denetimi 1933 yılına kadar Danimarka-İsveç karışımı bir Konsorsiyomun elinde kalmıştır.

Rıza Pehlevi iktidarı ele geçirdikten sonra kendisine örnek aldığı Atatürk gibi, İran'da geniş ve köklü reformlar yaparak memleketi batılılaştırma yoluna gitmiştir. Gerçeten de İran'da pek çok reformlar ve batılılaştırma hareketlerini gerçekleştirmiştir. Din adamlarının nüfuzunu kırmamakla beraber, özellikle eğitim alanında bir çok yenilikler yapmıştır. Eğitim sisteminde vatanseverlik, milliyetçilik ve batılı düşüncenin yerleşmesine önem vermiştir.⁷

Yüksel tahsil için fakülteler açılmış, sanat ve fen eğitimi görmek üzere Avrupa'ya çık öğrenci gönderilmiştir. Bununla birlikte ülke içerisindeki okulların modernizasyonunda önem verilmiştir. İran Harbiye mektebi Fransızlar tarafından tekrar düzene koyulmuştur.

Daha önce de belirttiğimiz üzere kendisine Türkiye Cumhuriyeti liderini, Mustafa Kemal'i örnek alan Rıza Şah Pehlevi O'nun imkılplarının aynısını İran'da gerçekleştirme yoluna gitti. Öncelikle 1927'de Fransız hukuk sistemini kabul etti. Ayrıca İran Kanun-i Esasi'si 1925'te tekrar gözden geçirildi.⁸ Kılık kıyafet kanunda da düzenlemeye gidildi. Rıza Şah ile dönelerde ulemanın baskısı neticsei birçok yeniliği yapamamışsa da, kontrolü tamamen ele geçirdikten sonra ve din adamlarının nüfuzunun kırılması neticesinde hedeflere ulaşmıştır. Nitekim 1935'de çıkan beklenmedik bir yasa ile kadınların peçe takması

⁷ F. Armaoğlu; *a.g.e.*, s. 209.

⁸ Al Soheyli; *İran*, San Matbaası, İstanbul, 1925, s. 60.

yasaklanmıştır. Sosyal hayatta bir düzen getirmek amacıyla evlenme büroları kuruldu.

Kısaca Rıza Şah dönemi sosyal ve ekonomik alanda bir toparlanma dönemi olmuştur. İleride değineceğimiz üzere İran devletinin dış ilişkileri konusunda da önemli atılımlar yapılmış, var olan petrol bu siyasi ilişkilerde iyibir şekilde kullanılmıştır.

C- Pehlevi Devri Ulema-Devlet İlişkileri

Rıza Şah Pehlevi daha şah olmadan önceki dönemlerde (1923-1925 arası) ulema ile ittifak politikası gütmüş ve bunun faydasınıda görmüştür. 1920'de İngilizler Irak'ı Milletler Cemiyeti Mandası altına almaya hazırlanmaktaydı. Ancak yine aynı yıl ülkede ayaklanmaların olması bu kararı değiştirmiştir. Meşrutî hükümet ile İngiltere ittifakı daha uygun görülüyordu. Irak'ın kutsal bölgelerinde hükümet seçimi planlaması, İran ulemasını ayağa kaldırmıştır. Başta ulemadan İsfahanî ve Nainî olmak üzere seçimler tel'in edilmiştir. Kitlelerin bu seçime katılmaması için fetvalar yayınlanmıştır. Bu hadise ulema ile İngilizleri karşı karşıya getirmiş ve İngilizler bu iki ulmanın ülkeden ayrılmasını emretmişlerdir. 1923'te bu zatlar Kum'a gönderilmişlerdir.⁹

Bu şahısların İran'a sürülmesinden sonra bunların ikametleri hükümde Ahmet Şah ile Rıza Han arasında rekabete sebep olmuştur. Her ikisi de çeşitli vesilelerle bu ulemaları ziyaret etmişler, saygılarını sunmuşlardır. İsfahanî ve Nainî ise gerek şahı, gerekse Başvekili İngiltere ile cihada teşvik ediyorlardı. Bu durum İran'lı yöneticilerin İngilizler ve ulema arasında kalmasına sebep olmuştur Fakat her iki yönetici de ne cihad isteyen ulemaları, ne de seçim sonrasına kadar bu iki zatın İran'da kalmasını isteyen İngilizler'i kıramıyorlardı. Bu tür

⁹ Ş. Ahavi; *a.g.e.*, s. 69.

gelişmeler İran'da Cumhuriyet fikrinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.¹⁰

Ulema, kendileri içinde en uygun olduğunu kabul ettikleri monarşiden yanaydılar. Cumhuriyetçilik ile Batıdaki siyasi gelişmeler arasındaki bağ görmezlikten gelinemezdi. Ulema buna da dikkat etmekteydi. İslam'ın monarşiye dayalı olması diye birşey sözkonusu değildi. Fakat İranlı din adamlarının kafasında Cumhuriyetin dine neler getirebileceği konusunda o kadar çok şüphe vardı ki, cumhuriyetin sağlayacağı faydaları serinkanlı bir biçimde ele almaları imkansızdı.

Rıza Han'ın hedefinin cumhuriyet olduğu ve kendisinin ülkeyi Kemalist Türkiye çizgisinde yönlendireceği sezilince, Ahmed Şah ulemanın Kemalizm korkusunda yararlanmayı denedi. Onlara Şii müçtehidlerin artık hor görülmeyeceğini garanti etti. Bunun üzerine Rıza Han Kum'a giderek üç ayetullah, Hairî, Nainî ve isfahani ile görüştü. Kendisinin Cumhuriyet fikrinde olmadığını boyaya etti. Bunun arkasından üç ayetullah İran ulemasına bir telgraf çekerek Cumhuriyet fikrinin çöküşünü bildirdiler."¹¹

Bundan sonraki dönemlerde de ulemanın devlet idaresine yön vermesi devam etmiştir. Rıza Han'ın Şehinşah olarak İran tahtına oturmasından sonra, arkasındaki ordu desteği ile de yeni tavırlar takındığı ve gerçek yüzünü gösterdiği görülmektedir. Rıza Şah birçok kez ulema ile karşı karşıya geldi ki, bu sorunları, kısaca incelemek yernide olacaktır;

1- 1926'da hukuk reformuna göre şer'i mahkemelerinden ortadan kalkması sorunu

¹⁰ Ahavi, *a.g.e.*, s. 69-70.

¹¹ Ahavi, *a.g.e.*, s. 70.

2- 1924'te İsfahan uleması, haşhaş ekimine getirilen sınırlama üzerine ayağa kalkmıştır.

3- 1920'de Şehy Abdulkerin Hairi Yazdi'yi Kum'a davet eden Ayetullah Betki 1928'de Kum'dan Şah Abdulazim'e sürülmüştür.

4- Kıyafet kanunu üzerine Hairi 1928'de Rıza Şah'a bir protesto telgrafı çekmiştir.

5.- Din okullarında bir müfredat tayini için çıkarılan 1931 tarihli kanun.

6- 1935'te Tahran üniversitesini teşkil eden dört fakülleden biri olan İlahiyet Fakültesi'nin açılması"¹²

Bunların dışında hükümetin rejim taziyeleri, vaazları, türbe ziyaretleri vs. engelleyecek davranışlarda bulunması sorun yaratmaktaydı. Sonuç olarak hükümet resmi ve gayri resmi yollarla ulemayı sindirme ve susturma politikası güdüyordu. Rıza Şah döneminde güdülen bu politikalar neticesinde, ulemanın devlet işlerine müdahalesi en aza indirilmiş. Din adamlarının nüfuzları kırılmıştır.

II. Muhammed Rıza Şah Dönemi

Rıza Şah Pehlevi yönetimi eline aldığı günden itibaren İran'ı yeniden imar etmiş, sosyal ve ekonomik alanda birçok değişikliklere yeniliklere önder olmuştur. 1938 yılına gelindiğinde Dünya II. Cihan Harbi ile karşı karşıya gelmişti. II. Dünya savaşının ortaya çıkması endişesiyle İran, I. Dünya savaşında toprakları, Türk Rus ve İngilizler tarafından işgal edildiği için kalmaya tercih etmiştir. Fakat bizzat şah ve yöneticilerden bir kısmı ile bazı subaylar Almanya ve İtalya'nın olduğu grubu taraftardılar. Bu duruma İngiltere ve S.S.C.B.'ye olan güvensizlikte etki etmekteydi.

¹² Ahavi; *a.g.e.*, s. 82-83.

Şah, çevresindekilerin de desteğini alarak artık açıktan açığa Musolini ve Hitleri desteklemekteydi. Bu dönemde İranda Alman propagandası oldukça yoğunlaşmıştı. İran artık Almanya ile ilişkilerini bu savaş döneminde iyice geliştirmişti. S.S.C.B.'nin batı müttefiklerinden gelecek cephaneye oldukça ihtiyaçları vardı. Bu sevkiyat içinde en uygun karayolu İran'dı. S.S.C.B. ve İngiltere hükümetleri birlikte İran hükümetine başvurarak askeri ikmalin İran üzerinden S.S.C.B.'ye geçirilmesine izin vermesini istediler. İran hükümeti hem bu isteği hemde ülkedeki Almanlara karşı eyleme geçmeyi reddetti. Bunun üzerine İran ve S.S.C.B. hükümetleri isteklerinin yerine getirilmesi için bir ultiimatom verdiler. Bu ultiimatom da reddedilince 12 Ağustos 1941'de İngiliz ve Sovyet birlikleri hem kuzeyden hem de güneyden aynı anda ülkeye girmişlerdi.

İran'ı işgal eden İngiliz ve S.S.C.B. güçleri kısa sürede ülke içerisinde kontrolü ele almış ve Ağustos 1941'de Rıza Şah Pehlevi'yi tahttan indirilmiştir. İngiliz harp esiri olarak Mauritius * adasına götürülecek tevkif olunmuştur.¹³ Rıza Şah'tan sonra İran tahtına Muhammed Rıza Şah oturmuştur.

Muhammed Rıza Şah İsviçre'de beş senelik tahsil hayatını sürdürdükten sonra 1936'da İran'a dönmüş. Daha sonra da Tahran Subay Harbiye mektebine kaydolmuştur. İki senelik eğitimi süresince kendisini yetiştirmiş, 1941 yılında da babasından İran tahtını teslim almıştır.¹⁴

Muhammed Rıza Şah Pehlevi tahta oturduktan sonra hemen Almanya ile müttefiklerine harp ilan etmek suretiyle, müttefikler

* Mauritius Adası Güney Afrika'da, Madagaskar'ın doğusunda yer almaktadır. Bir İngiliz sömürgesidir.

¹³ H. Gerde; *a.g.e.*, s. 245.

¹⁴ Heyet, *İran*, İran Büyükelçiliği Yay, Ankara, 1962., s. 1-2.

safhında yer aldı ise de, daha Ağustos sonuna doğru tamamlanmamış olan ve harpten sonra da kolay kolay kaldırılamayan işgalden İran'ı kurtaramamıştır. İngilizler'in Güney İran'daki Huzistan eyaletinde sahip oldukları petrol imtiyazlarına mukabil, aynı derecede zengin olan Kuzey İran Petrol kaynaklarını ele geçirmek ve Irak petrollerine doğru ilerlemek isteyen S. Rusya bu işgal döneminden istifade ederek, İran'da "Tudrah" adı altında bir komünist teşkilat kurmuştur.¹⁵

Yeni Şah, kendisinin ve halkının endişelerini gidermek için, işgalin bitimini kesin güvencelerle hukuki bir esasa bağlamaları konusunda S.S.C.B. ve İngiltere'ye baskıda bulunmuştu. Bunun üzerine, İran 1942 yılı Ocak ayında İngiltere ve S.S.C.B. ile ortak olarak ve ayrı ayrı İran'ın toprak bütünlüğüne, egemenliğine ve siyasi bağımsızlığına saygı göstermeyi taahhüt eden bir iltifak anlaşması yaptılar (Madde-1).¹⁶ Bu anlaşmanın beşinci maddesi ise İngiliz ve Rusların İran'dan ne zaman çekilecekleri ile ilgiliydi "Madde 5: İngiltere ve Sovyetler Birliği aynı zamanda "Müttefik Devletler"le Almanya ve Müttefikleri arasındaki bütün muhasematın bir mütareke veya muhasamatın barışla sonuçlanması gibi durumların hangisi önce gelirse, bu tarihten itibaren altı ay içerisinde askerlerin... İran topraklarından çekileceğini taahhüt eder."¹⁷

Ödünç verme ve kiralama kanunu gereğince, S.S.C.B.'ine gönderilecek savaş malzemesinin teslimini çabuklaştırmak için A.B.D. 1942'de İran'a gidiş ve sonra da İngiliz bölgesinde yaklaşık 30.000 askerden ibaret bir İran Körfezi komutanlığı teşkil etmiştir. Amerika daha öncede İran'a girmiş ama bu defa daha kolay olmuştur. Amerikan diplomatlar İran

15 Berthels, *a.g.m.*, s. 1027.

16 Hurewitz; *a.g.e.*, s. 281.

17 Hurewitz; *a.g.e.*, s. 281.

ekonomisine ve siyasetine yendine el atabilmek amacıyla, Shuster ve Milsspaugh Misyonlarıyla" burjuva çevrelerini canlandırmaya çalışmıştır.¹⁸

Amerika Birleşik Devletleri üçlü ittifak antlaşmasına bağlı kalmayı reddettiği gibi, hatta krallık içerisinde bulunan Amerikan askerleri konusunda bir özel anlaşma imzalamayıda kabul etmemiştir. Yeni bir antlaşma ile Amerikan askerleri için bazı haklar sağlamak istemişlerdir. Fakat Muhammed Şah yeni bir anlaşma için direnmiş, bununda sonucunda istediği hedefe ulaşmıştır. Nitekim 1 Aralık 1943'de Amerika Birleşik Devletleri'de İngiltere ve Rusya tarafından kabul edilen "Tahran Deklarasyonunu" kabul etmiştir.

1942 tarihli İttifak Antlaşması Sovyet ve İngiliz askerlerinin "İran'ın idari teşkilatını ve güvenlik kuvvetlerini, ülkenin ekonomik hayatını, İran kanun ve talimatlarının uygulanmasını mümkün olduğunca az rahatsız edeceğine şarta bağlamıştı (Madde-4). Bu anlaşma Ruslar tarafından ihlal ediliyordu. Sovyet yetkilileri İran eyaletlerine işgal ediliş düşman arazisi muamelesi yapmışlardır. Bütün sanayi kuruluşlarına el konulmuş ve ülkede gıda, sıkıntısının yanısıra enflasyonda artmıştır. S.S.C.B. kendi bölgesini Sovyet uyruklular ve bölgede yaşayan İranlılar dışında, herkese tamamen kapamış ve hatta kendilerine yapılmakta olan Amerikan yardımını çabuklaştırmakla görevli İngiliz ve Amerikan görevlilerinin bile bölgeye girmesine izin vermemiştir. Bu dönemde ki bir diğer gelişmede İngilizlerin Trans-İranian Demiryolu işletmesini devr alması olmuştur.¹⁹

Görüldüğü üzere İran hükümeti artık devlet yönetiminde etkisini tamamen kaybetmiştir. İşgal Şah'ın mutlakiyetini yıkmış, rejimin

¹⁸ Ahmet Hasan Abadoi; *İran Raporu*, (Ç. Selçuk Barlas), Zafer Matbaası, İstanbul, 1977, s. 20.

¹⁹ Hurewitz; *a.g.e.*, s. 281-282.

dayandığı orduyu parçalamış ve daha sonrada merkezi yönetime son vermiştir. Yine işgal sonunda birleşik durumda bulunan İran, güney ve kuzey olmak üzere ikiye bölünmüş ve Tahran'da tutuklu bulunan hanların serbest bırakılmaları ile gerçekte daha da küçük bölgelere ayrılmıştır. İngiltere ve Rusya kendi amaçlarına uygun olarak merkezi hükümete karşı olan bütün hareketleri desteklemişlerdir. İşgalci güçler bununla da yetinmemiş İran hakimiyetinin siyasal özgürlüklerini de kısıtlamışlardır. Fakat İranlı politikacılar mücadeleden vazgeçmemiş ve 1906 anayasasının yeniden yürürlüğe konması, ile önemli derecede siyasal faaliyet özgürlüğüne sahip olmuşlardır. Amerika Birleşik Devletleri'nin desteği ve koruması altına giren İran yavaş yavaş kontrolü tekrar ele almıştır. 1943 yılında seçilen onördüncü Meclis anyasal hakkı olması nedeniyle hazinenin anahtarına el koymuş ve bütün bakanlık atamalarının bizzat meclisini kontrolünde olduğunu bildirmiştir.

Muhammed Rıza Şah'ın Amerika Birleşik Devletleri'ne başvurması, işgalci devletlere karşı İran'ın siyasi siyasal savunmasını desteklemek için, o ve onun yardımcılarının planladıkları daha geniş bir kısmını teşkil ediyordu. Ameraki Birleşik Devletlerini, İran yönetimini islah etmeye yardım etmek amacıyla, masrafları İran'a ait olmak üzere, 1942 başlarında Tahran'a malî, askeri ve diğer teknik danışman kurulları göndermek için yapılan daveti kabul etmiştir. A.B.D. bundan sonraki yıllarda artık ordunun ve siyasi organizasyonun güçlenmesine yardım etmişlerdir. Savaş süresince savaştan hemen sonra uygulanan Amerikan politikasını görünür de iki temel amacı vardı; İran'ın bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumak ve onun silahlı kuvvetlerini güçlendirmek. Fakat A.B.D.'nin İran petrollerine yönelik bir amacının olmadığını söyleyerek herhalde eksik bilgi olacaktır. Nitekim ileri ki bölümlerde dünya

emperyalizminin İran'daki gelişmelerinde bu konuya geniş bir şekilde yer vereceğiz.

II. Dünya harbinin başlaması ve İran'ın İngiliz ve Rus birliklerince işgalinden sonra, zayıflayan siyasi otoritenin ancak 1945 yılı sonlarına doğru tekrardan güçlenmeye başlamış. Ancak 1946 yılında bağımsızlık tam anlamıyla temin edilmiştir.²⁰

²⁰ Harewitz; *a.g.e.*, s. 286.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İRAN TÜRKLERİ VE BUNLARA YÖNELİK İRAN POLİTİKASI

Tarihin eski dönemlerinden beri İran'da Türkler yaşamaktadır. Birçok kaynakta Türkler'in bu bölgeye Asya ırkı daha ayak basmadan (M.Ö.6000-2000) yılları arasında Türkler'in yerleştiğini yazmaktadır. Ayrıca M.Ö. VII. yüzyılda Saka Türkleri'nin Kafkaslar yoluyla İran'a akınlar yaptıkları ve bir kısmının ise Azerbaycan bölgesine yerleştikleri bilinmektedir. Sakalardan sonra İran bölgesine Oğuzlar, Kumanlar, Peçenekler ve Hazarlar da Kafkaslar yoluyla gelmişlerdir. Fakat İran'da bugün ve de incelediğimiz dönemdeki Türk kitleleri daha çok Türklerin İslamiyeti kabulünden sonra gelmişlerdir. Türkler bu bölgelerde kurulan İslam devletlerinde büyük hizmetler vermişlerdir. Özellikle Türkler'in kitleler halinde bu bölgeye gelmeleri Abbasiler zamanında olmuştur. Türkler bilhassa XI. yüzyılda Moğol istilası nedeniyle Orta Asya'dan kitleler halinde göç ederek bu bölgeye gelmiş ve bu bölgenin demografisini Türklük lehinde değiştirmiştir. Türkler'in XX. yüzyıla kadar İran'daki hakimiyetleri Pehlevi iktidarı dönemine kadar sürmüştür. Pehlevi hanedanı döneminin başlamasıyla birlikte, İran'daki Türklerin hayatında büyük değişimler olmuş, şuurlu ve metodik bir eritlemeyle karşı karşıya bırakılmışlardır. Tatbik olunan her türlü insanlık dışı metodlara rağmen gerek Rıza Şah Pehlevi ve gerekse oğlu Muhammed Rıza Şah Pehlevi amaçlarına ulaşamamışlardır. Bugün bile Türkler İran'da nüfusun ekseriyetini teşkil etmektedirler.¹

Bu bölümde İran'da yaşayan Türk topluluklarının yaşadıkları bölgeler, nüfusları ve bunlara yönelik İran politikasını geniş bir şekilde ele alacağız. Özellikle Farslar'ın Türkler'e bakış açısı ve tarihi

¹ Halid Laziboğlu; "İran'da Ne Kadar Türk Vardır, Nerelerde Otururlar" *Türk Kültürü*, C.18, s. 211-214, T.K.A.E. Yay., Ankara, 1980, s.1.

husumetleri konusunda şöyle bir örneklekonumuza temel atmak yerinde olacaktır.

"Büyük arap tarihçisi İbnü'l Esir şöyle yazar: Selçuklu Sultanı Tuğrul'a İran'da nefis bir badem tatlısı olan lavzinec ikram ettiklerinde, bunu şapır şapır mideye indirip" iyi bir tutmaç, ama içinde sarmısak yok" dedi.²

Bu XI. yüzyılda Türklerin İranlılara nasıl görüldüğünü anlatan bir tablo. Bu durumun XX. yüzyıl başlarında da pek fazla değiştiğini söylemek mümkün değildir. Zira İran şahlarının uyguladıkları acımasız politikalar, Türk ırkını yok etme faaliyetleri, bu ırka duyulan nefretin bir göstergesi olsa gerektir.

I. İRAN'DAKİ TÜRK TOPLULUKLARI

İran'da yerleşmeye müsaid olan hemen hemen her bölgede Türkler'e rastlamak mümkündür. Çoğunluğu Oğuz boylarından olan bu Türkler'in büyük kısmı, şehirlerde ve köylerde oturduğu gibi, halen konar-göçer olarak yaşayanları da vardır. Kesin olmamakla birlikte sayıları bugün yirmi milyona yaklaşan büyük Türk kitlesi tarih boyunca İran içerisinde siyasi ve içtimai hayatta büyük rol oynamışlardır. Aynı ayrı ele alacağımız bu Türk topluluklarının sayısı hakkındaki bilgilerimizi yakın dönemden vermek yerinde olacaktır. Çünkü incelediğimiz dönemlerde İran'da modern manada bir nüfus sayımı yapılmış değildir. İkinci bir problem ise tamamen politiktir. Zira İranlı idareciler Türk nüfusunu çok az gösterme gayreti içerisinde girmişlerdir. Yine de vereceğimiz rakamlar çeşitli kaynaklardan mukayase yoluyla çıkarttığımız yaklaşık rakamlar olacaktır.

² Gerhand Doerfer; "İranda Türkler", *Türk Dili*, C.54, s. 431, T.D.K. Yay., Ankara, 1987, s. 242.

A. Azeriler

İran'ın çeşili bölgelerine dağılmış Türk toplulukları içerisinde en kalabalığını Azeri Türkleri teşkil etmektedir. Bu Türkler'in işgal ettikleri İran Azerbaycanı'nın yüzölçümü ve sınırları, tarih ve siyasi gelişmeler yüzünden hep hakim sülalelerin gücüne ve idare kabiliyetine bağlı kalmıştır. Son durum itibariyle 104.000 km² yüzölçümüne sahip bir alanda yaşamaktadırlar.³

Azerilerin yaşadıkları bu alan içerisinde Tebriz, Edebil, Hoy, Urmie, Selmas, Maku, Meraga, Astara, Culfa, Merend, Halhal, Soğukbulak gibi şehir ve kasabalar yer almaktadır.⁴

Siyasi tarih bakımından Azerbaycan, İran tarihine bağlı kalarak çeşitli devreler geçirmiştir. Arap istilasından sonra selçuklular, Atabeyler, Moğollar, İlhanlılar, Karakoyunlu ve Akkoyunlu, Safeviler, Afşarlar, Kaçerler vesaire gibi devletler veya sülaleler tarafından idare edilmişlerdir. Gerek kültür ve gerekse ekonomik alanda en fazla sıkıntı çektikleri dönemise yirminci yüzyıl başları olmuştur. Bu dönemden itibaren kültürel baskı daha belirgin olarak görülmeye başlanmıştır. Günümüzde 18 Milyonu aşkın bir nüfusa sahip olan bu topluluk kendilerinde eğitimden mahrum edilmişlerdi. Özellikle İran Şahı Pehlevi'nin 1941'de saltanattan çekilmesinden sonraki dönemde Azeri Türkleri'nin istiklal mücadelesi başlamış. Kısa bir dönem içinde olsa Azeri Türkleri istiklallerine kavuşmuşlardır. 1946'da kanlı çatışmalar neticesinde Güney Azerbaycan Cumhuriyeti tasfiye edilmiştir.

B- Kaşgaylar:

İran Türkleri arasında Azerbaycan Türklerinden sonra, gerek nüfus ve gerekse etnik nüfuz yönünden büyük bir kuvvet teşkil eden

³ Ahmet Caferoğlu; "İran Türkleri, *Türk Kültürü*, C.5, s. 50, T.K.A.E. Yay., Ankara, 1966, s. 29.

⁴ Nadir Devlet; "İran Türkleri", *D.G.B.İ.T.*, Ek Cilt, Çağ Yay., İstanbul, 1993, s. 439.

Kaşğaylar (Kaşkaîler) gelmekteydi. Kısmen konar-göçer olarak yaşayan Kaşğaylar Güney İran'ın Fars Eyaletine nüfuz olarak tamamen hakimdirler. Kaşğaylar elliyi aşkın boy ve soya ayrılmaktadırlar. Bunların başlıcaları Derşuri, Şeşbölük, Keşkulî, Farsimaden (Farsça bilmeyen anlamındadır), Amele ve Boyat'tır. Bu Türkler'in Cengiz istilasından önce İran'a geldikleri söylenmektedir. Önceleri Azerbaycan'da Mugan sahrasında yaşarlarken, birkaç yüzyıl önce Fars Vilayetine geçmişlerdir.⁵

Kaşğayların menşeleri hakkında kesin bir bilgiye rastlanmamaktadır. Birçok kaynakta Oğuz boyundan kopma bir Türk uyuğu olarak geçmektedir. Şiveleri Azeri Türkçesi'ne yakındır. Kaşğay adı ise "Alın Beyaz Lekeli At" manasında olan "Kaşkas"dan türemedir.⁶

Kaşğaylar konar göçer oldukları için her oymağın başında bir han bulunurdu. Yaklaşık Elli Beş oymağın başında ise bir ilhan vardı. İlhan başkanlığında hanlar, il meclisini teşkil eder, bu meclis, bütün ili, Türk törelerine göre idare eder ve ölen ilhan'ın yerine yenisini seçerdi. XX. yüzyılın başında Kaşğayların ilhanı bulunan Savletüddeve İsmail Han, I. Dünya Savaşı'nda İngilizler'i, İran'dan atmak için çok mücadeleler vermiştir. Rıza Han Şah olduktan sonra Kaşğayların nüfuzunu kırmak ve dolayısıyla ortadan kalkmalarını temin etmek için 1930 yılında onları çorak topraklarda iskana mecbur bırakmış ve başta Savletüddeve ve büyük oğlu Nasır Han olmak üzere Kaşğayların ileri gelenlerini hapsedmiştir. Rıza Şah Pehlevi'nin tahtan ayrıldığı 1941 yılına kadar, zorla tehcir ve iskan edildikleri çorak topraklarda Kıtık ve hastalıktan ötürü yüzlerce Kaşğaylı can vermiştir. Kaşğay ilhanı Savletüddeve'de hapisanede ölmüştür. Kaşğaylar dokuz yıllık bir çileden sonra yeni

⁵ Muarrem Ergin; "Kaşğaylar", *Türk Kültürü*, C.1, s.6. T.K.A.E. Yay, Ankara, 1964, s. 54-55.

⁶ A. Caferoğlu, *a.g.m.*, s. 30.

ilhanları Nasır Han'ın idaresi altında tekrar eski hayatlarına dönmüşlerdir. 1943'te İran hükümeti İngilizlerin teşvikiyle bu masum insanları imhaya karar vermiş, fakat o dönemin Türkiye Tahran Büyükelçisi Cemal Hüsnü Taray'ın teşebbüsleri bu katli önlemiştir. Bundan sonraki yıllarda da Kaşgayların merkezi hükümetle problemleri devam etmiştir.⁷

C- Afşarlar:

İran Türkleri arasında önemli bir diğer kol ise Afşarlar'dır. Afşarlar'ında bir kısmı yerleşik bir kısmı da göçebedir. İran'ın hemen hemen her tarafına dağılmış olan Afşarlar 24 Oğuz boyundan biridir. Afşar boyları, Moğol istilasından sonra ancak Azerbaycan'a göç etmiş, Şah İsmail Safevi tarafından, İran sınırlarını korumak maksadıyla bir kısmı, Horasan eyelatine yerleştirilmişlerdir. Buraya yerleşenlerden Kırıklı adlı Afşar boyuna mensup İmam-Kulî oğul Nadir Şah, büyük kabiliyet ve stratejisi sayesinde, hicri 1148 tarihinde, Safevi hanedanlığını aldederek, kendisini hükümdar ilan etmiştir.⁸

Afşarlar bugün, Urmiye, Hamse, Hameden ile Kirmanşah arasında bulunan Esedebad bölgesinde, Huzistan, Fars, Kirman ve Horasan vilayetlerinde yaşamaktadırlar. Yerleşik Afşarlar'ın en çok toplandıkları yer, Kazvin-Hamedan arasında olan Efşar kasabasıdır. Bugün tahmini olarak 500 binin üzerinde bir nüfusa sahiptirler. Çoğunlukla Afşarlar göçebe hayat ve yaşayışını benimsemişlerdir. Nüfusları hakkında çelişkili rakamlara rastlanmasının bir sebebi de bu yerleşik olmayan hayat tarzıdır.

⁷ H. Laziboğlu; *a.g.m.*, s. 7.

⁸ Caferoğlu; *a.g.m.*, s. 31.

36

Çeşitli boy ve soy kollarına ayrılmışlardır. Başlıcaları arasında Haydar Muhammed Şahlu, Cahan-Kulişahlu, Mollatohurlu, Sultanafilu, Mirikitlu, Atauşağı, Hallac, Aşraflu, Kasımlu, Mircanlu vesaire bulunmaktadır.⁹

D- Kaçarlar

Az sayıda olmalarına karşın İran devletinin idaresinde, uzunca bir zaman iktidarı ellerinde tutmuşlardır. Aslen Türkistanlıdırlar. İran kaynaklarına göre, bir zamanlar Suriye sınırına yakın bir yerde oturan bu Türk boyu, XIV-XV. yüzyıllarda İrfan'a göç ederek burada yerleşmişlerdir. 1400 yılında Şam'a sefer düzenleyen Timur'un baskıları karşısında dağılmışlarsa da, Timurluların hakimiyetinin sarsılmasından sonra Akkoyunlular döneminde Maverayı-Kafkas'ta yaşamaktaydılar. Fakat hükümdar Şah Abbas bunların bu bölgede elde ettikleri tehlikeli nüfuzu ve kuvveti sezerek Esterabad'a taşınmalarını sağlamıştır. İran tarihçilerinden Said Nasifi'ye göre bu istenilmeyen göçün başlıca sebebi, Kaçarları akraba durumunda buldukları Türkiye Türkleri'nden uzaklaştırmak ve aynı zamanda tahtı Türkmen ve Özbek akınlarına karşı korumak endişesi olmuştur.¹⁰

1794'ten-1925'e kadar İran tahtına sahip olan Kaçarlar bugün birçok boyları ile beraber Gorgan'ın Sover-Şaku ve Mazendran eyaletinin Hazar-Cebir bölgelerinde yaşamaktadırlar. Bunlardan Sover-Şaku'lular göçebedirler ve hayvan beslerler. Hazar-Cebir'dekiler ise yerleşik hayatı seçmişlerdir.¹¹

⁹ Caferoğlu; *a.g.m.*, s. 32.

¹⁰ Caferoğlu; *a.g.m.*, s. 32.

¹¹ Nadir Devlet; *a.g.e.*, s.441.

Menşeleri hakkında çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Kendileri Moğol soyundan geldiklerini iddia etmekteyselerde birçok tarihçi buna karşı gelmektedir. Zira soy adlarına bakıldığında Türk soyunu belgeleyen birçok örneğe rastlanabilir.

E- Şahsevenler:

Taşıdıkları ad, etnik bir ad olmaktan ziyade, İran devlet idaresince, sadece siyasi bir terim olarak kullanılmıştır. Şah sevenlerden meydana gelen bir toplum oldukları için, İran tahtının en güvenilir korucuları sayılmış ve devletçe itimad edilir çeşitli Türk soylarının başlıları ile, Sadık İran şövalyeler karmasından vücuda getirilmiştir. Safeviler döneminde İran'ın en güvenilir kuvvetinden sayılmıştır. Bu düşünce Şah-sevenlerin milli bir Türk uyruğu haline geldikleri zamanda dahi devam etmiştir. Onların bu güvenilirliği bazı ekonomik ayrıcalıkları kazanmalarını sağlamıştır.

Göçebe bir hayat nizamını seçen Şahsevenler, İran Azerbaycanı'nın kuzey doğusunda yaşamaktadırlar. Göçebe karakterleri yüzünden kışın Mugan Stepine iner, yazları ise Savelon, Karadağ, Talış ve Sove bölgesindeki Kızıl-Üzen Irmağı kıyılarına serpilmişlerdir. Sayıları yaklaşık 250.000 civarındadır.¹²

F- Türkmenler:

İran'da Türkmenler güneyden Elbruz Dağı'na kuzyeden Etrek ırmağı ve Sovyet sınırına doğuda Horasan vilayetinin Bucnurd şehrine ve batıdan Hazar Denizi'nin doğu kıyısına kadar uzanan ve Türkmenler tarafından Türkmen Sahra olarak adlandırılan bir alanda yaşarlar. Türkmenler, Teke, Yomut ve Göklen olmak üzere üç büyük kabileden

¹² Caferoğlu; *a.g.m.*, s. 33.

oluşurlar. Bunlardan başka Göklen, Salun ve Sarık gibi biraz daha küçük kabileler de bulunur.¹³

Sünni ve hanifi mezhebinden olan Türkmenlerin çoğunluğunu Yamutlar teşkil eder. Yomutlar Caferbay ve Akatabay olmak üzere ikiye ayrılırlar. Bu iki grup yine kendi arasında küçük parçalara ayrılmaktadır.

Türkmenlerin aralarında umumiyetle kuvvetli samimiyet ve birbirine bağlılık hissi vardır. Bu his özellikle her kabile içerisinde daha da belirgindir. Bazı kabilelerde nüfus sayısı az olduğu için insanların çoğu akraba durumundadır. Bazen de kabileler arasında eskiden kalmış kin hüküm sürer. Fakat herşeye rağmen, Türkmenlerin başka milletlere karışmadan, kendi aralarında yaşamaları dolayısıyla örf ve adetleri kaybolmamış, muhafaza edilmiştir.¹⁴

G- Kara Gözlüler:

İran'da yaşayan Türk oymaklarından biri de Kara Gözlüler'dir. Kara Gözlüler Safevi Devleti'ndeki meşhur Şamlu boyuna mensupturlar. Kara Gözlüler'in yurdu Hanedan bölgesi idi. Ama zamanımızda Fars'ta aynı adda küçük bir oymağa rastlanmaktadır. Kara Gözlüler daha XIX. yüzyılın başlarında tam göçebe hayatı bırakmışlardır. Aşıklı ve Hacılı adları ile iki kola ayrılmışlardır. Bütün Avrupal Seyahlar Kara Gözlüler'in kalabalık bir oymak olduğunu yazarlar. 1930 yılında Kara Gözlülerin nüfusu hakkında 3000000 rakamı verilmektedir.¹⁵

¹³ Yusuf Azman; "İran'da Yaşayan Türkmenler Hakkında Küçük Bir Not", *Türk Kültürü*, C.3, s. 28, T.K.A.E. Yay. Ankara, 1965. s. 16

¹⁴ Yusuf Azman; *a.g.m.*, s. 17.

¹⁵ Faruk Sümer; "İran'da Yaşayan Türk Oymakları-Kara Gözlüler", *Türk Kültürü*, C.11, s. 122, T.K.A.E., Yay., Ankara, 1972, s. 38.

H- Karadağlar:

Kültür ve gelenek bakımından Şah-sevenlere benzemektedirler. Kabilenin adını taşıdığı Karadağ bölgesinde yaşamaktadırlar. Karadağ tamamıyla dağlık bir bölge olup geçit vermez bir sahadır. Coğrafi durumun etkisiyle eski feodal idare sistemi bir dereceye kadar muhafaza edilmiştir. Bahçıvanlık ve İpekböcekçiliği ile uğraşan bu topluluk 100.000 civarında bir nüfusa sahiptir. Tıpkı, Şahsevenler gibi Azeri şivesinde konuşmaktadırlar. Karadağlılar zaten Şahsevenler'le beraber yazları Kafkasya Azerbaycanına kaymaktadırlar.¹⁶

I- İran'daki Diğer Türk Oymakları

İran'da bu sıraladığımız Türk topluluklardan başka sayıları 10.000 ile 100.000 arasında değişen küçük topluluklarda bulunmaktadır. Bunlardan Karapapahlar Usnu'nun doğusunda Salduz eyaletinde yaşamaktadırlar. Karışık bir etnik çevrede yaşamalarına rağmen ne dillerini ne de kabile geleneklerini terketmemişlerdir. 3000 hanelik bir Türk aşireti olan Karapagahlar yaklaşık 25.000 kişilik bir nüfusa sahiptirler.¹⁷

Şiraz'ın güney doğusunda Darab bölgesi sınırları içerisinde Fesa sahasında "Eynalular" yaşamaktadırlar. İran topraklarında yaklaşık 5000 hanelik bir topluluk oluşturmaktadırlar. Fars Hamse'sinde 8000 hanelik "Baharlular", yine bu bölge içerisinde 3500 hanelik "Nefer Türkleri", Tahran eyaletinde Veramin ve Kum bölgelerinde sayıları 40.000 civarında olan "Kengerlü"ler oturmaktadır.¹⁸

¹⁶ Cafcroğlu; *a.g.m.*, s. 34.

¹⁷ Caferoğlu; *a.g.m.*, s. 35, 36, 37.

¹⁸ Caferoğlu; *a.g.m.*, s. 35, 36, 37.

İran'ın Kerman ve Belüciistan eyaletlerinde ise yaklaşık 80.000 kişilik Horasani ve Bocagçı Türkleri bulunmaktadır.¹⁹

Horasan Eyaletinde Tarbete-Haydari'nin güneyinde sayıları 4000'i aşmış "Karayiler" bulunmaktadır. Karayiler'dendaha kuzeyde, Nişabul bölgesinde ise nüfusları 150.000'e yaklaşar Karaçorlular bulunur. Bunlardan başka İran kaynaklarında Bayet, Hamse, Temirtaş Gomdari, Halaç, Mişkin, Çaradovlu, Mukaddam, Derilü, Şamlu, Hudabentlü, İmarlu ve Ağaçeri gibi küçük Türk oymaklarına da rastlanmaktadır.²⁰

II- 1914 - 1945 YILLARI ARASI İRAN TÜRKLERİ'NİN DURUMU

İran Türkleri'ne karşı İran Hükümeti'nin tavrı en belirgin olarak 1920-1922 yılları arasında görülmeye başlamıştır. Özellikle en büyük Türk nüfusuna sahip Azeriler üzerinde büyük baskı kurulmaya çalışılmıştır. İran'ın despotça baskılarının artması Azerilerin 1020-1922 yılları arasında bağımsızları için baş kaldırmışlardır. Fakat bu hareket Rıza Han tarafından oluşturulan polis teşkilatı ve düzenli ordu tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştır. ²¹ Azerilerin bu istiklal mücadelesi özellikle Sovyet tarihçileri tarafından komünist bir hareket olarak nitelendirilmişse de bunun gerçek ile uzaktan yakına alakası yoktur.

Şah Rıza Pehlevi'nin iktidarı ele geçirmesinden sonra Türk boyları üzerindeki baskılar daha da artmıştır. 1929 senesine gelindiğinde İran'ın baskı politikası, Farsileştirme boyutuyla yeni bir şekil almıştır. Bu Farsileştirme politikası özellikle Azeriler üzerine yoğunlaştırılmıştır.²²

¹⁹ Caferoğlu; *a.g.m.*, s. 35, 36, 37.

²⁰ Caferoğlu; *a.g.m.*, s. 35, 36, 37.

²¹ Mehmet Saray; "*Azerbaycan Türkleri Tarihi*", Nesil Matbaacılık, İstanbul, 1993, s.45.

²² Heyet; "*İran ve Irak*", 12. Kitap, Milli Eğitim Hizmetleri Neşriyatı, Ankara, 1929, s. 2.

Azeri Türkleri üzerindeki yoğun İran baskısı 1930'lara kadar korkunç bir şekilde devam etmiştir. 1930'lardan Azeri Türkleri arasında yeni bir gelişme olmuştur. II. Dünya Savaşı öncesi Rusya ile İngiltere İran petrollerinden pay koparma mücadelesine girmiş, bu mücadele 1940'larda çok daha kritik bir hal almıştır. II. Dünya savaşı sonrası Rus ve İngiliz emperyalizmi İran'da iyice hissedilmeye başlanmıştır. Bu sömürü yarışında politik ve kültürel alanda eşitlik için mücadele etmekte olan Azeri Türkleri'ni bir maşa olarak kullanmak istemiştir. Ruslar Azeri Türkleri'nin giriştikleri mücadeleyi politik yönden desteklemişlerdir. Azeri Türkleri bu mücadelede İran hükümetinden şu iki hususu talep etmiştir.

- "1) Azerbaycan'da Türkçe eğitim yapan okulların açılması,
- 2) Azerbaycan otonomi tanınması" ²³

Bu istekler İran hükümetince kabul edilmeyince Azeriler silahlı mücadeleye girişmişlerdir. Azerbaycan'daki İran askeri ve sivil makamlarını kısa zamanda tasfiye eden Azeri Türkleri hemen hemen Azerbaycan'ın tamamını kontrolleri altına almışlardır. İran'ın bu bölgeye asker sevkıyatı ise Sovyet Rusya tarafından engellenmiştir. Kısa zamanda Azeri Türkleri İran'a bağlı Otonom Azerbaycan Cumhuriyetini ilan etmişlerdir. Kısa zaman içerisinde oluşturulan parlamento, Türkçe eğitim yapılmasını kararlaştırmıştır. Fakat kurulan bu otonom cumhuriyet daha sonraki yıllarda Sovyet nüfus bölgesi haline gelmiştir.²⁴

İran'ın uyguladığı kültür politikası, Türkçe neşriyatıda engellemiştir. Bu konuda da yine en büyük mücadeleyi Azeri Türkleri vermiştir. Tahran'ın Fars milliyetçiliğine dayanan kültür politikası da 1941'lere

²³ Mehmet Soray; *a.g.e.*, s. 46.

²⁴ M. Saray; *a.g.e.*, s. 46.

kadar yani Güney Azerbaycan'a Sovyet ordusunun girmesine kadar dönemde Azeri neşriyatına imkan vermemiştir. 1941 ile 1945 yılları arasında Azeriler için nisbeten serbest olan yıllarda bazı gazeteler ve kitaplar yayınlanabilmiştir.²⁵

İran'ın Türk boylarına uyguladıkları politikalara en güzel örneklerden biri de şüphesiz Kaşgaylara uygulanan toprak reformlarıdır. Rıza Şah Pehlevi 1930'larda konar-göçer Türk boylarını yerleşik hayata geçirerek asimile etmek istemiştir. Burada öncelikle Kaşgaylar'ın hedef alınması onların Fars elayeti içinde en büyük ve en güçlü aşiret olmalarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Kaşgayların gelenek ve göreneklerine aşırı bir biçimde bağlı olmaları da bunda etkili olmuştur. Kaşgayların gelenek ve göreneklerine, diline ve töresine bu denli bağlı olmaları onların hayat tarzından yani konar-göçerlikten kaynaklanmaktaydı. Çünkü konar-göçer hayat, onların güneydeki kalabalık Fars nüfusu içinde eriyip gitmelerini önleyen hayat sigortalarıydı. Bütün bunları çok iyi bilen Rıza Şah onları asimile etmek için güçlü Kaşgay Türk töresinin bozulmasının gerektiğine ve bununda tek yolunun Kaşgayları yerleşik hayata geçirmek olduğuna inanıyordu. 1930'larda önce silahtan arındırılan Kaşgaylar, sonra zorunlu iskan için ayrılmış verimsiz topraklara sürülmüşlerdir. Göçebe hayat tarzına alışkın bu insanlar, yerleşik hayatta birçok sorunla karşı karşıya kalmışlardır. Toprakların çoraklığı, kıtlık ve salgın hastalıklar sebebiyle büyük kayıplar vermişlerdir. Bu hayat tarzına alışamayan bir kısım Kaşgaylar tekrar göçebe hayata geçmiş, yerleşik nizamla alışanlar ise fars kültürünün de etkisinde kalarak, törelerini ve dillerini unutmuşlardır.²⁶

²⁵ Devlet; *a.g.e.*, s. 440.

²⁶ B.K. Yeşilbursa; "Kaşgaylara Uygulanan Toprak Reformları ve Esasları", *Türk Kültürü*, C.27, S.314, T.K.A.E. Yay, Ankara, 1989, s. 357.

Yaşadıkları bölgelerden zorunlu olarak uzaklaştırılan bir diğer Türk topluluğu ise Türkmenlerdir. Türkmenlerin ellerinde bulunan verimli topraklar başka yerlerden Türkmen sahraya göç ettirilmiş Farslara dağıtılmış, Türkmen Sahranın Türkmenlerden arındırılmasına çalışılmıştır. Kaynaklar, bu bölgedeki Türkmenlerin 800 bin kadar olduğu yazılmaktadır.²⁷

²⁷ Laziboğlu; *a.g.m.*, s. 6.

BEŞİNCİ BÖLÜM

1914-1945 YILLARI ARASINDA DÜNYA DEVLETLERİ İLE İLİŞKİLER

Bu dönemde İran'ın Dünya devletleri ile ilişkileri daha çok I. ve II. Dünya Savaşları ile İran Petrolüne bağlı olarak gelişmiştir. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sırasında Rusya, İngiltere, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri ile İran arasındaki ilişkilere değinmiştik. bu bölümde bu devletlerin ilişkilerine birazdaha geniş ölçüde yer vermekle birlikte, çalışmamızın ana gayelerine uygun olarak Türk-İran ilişkilerine daha geniş bir bölüm ayırmayı gerekli gördük. Zira bugün bile bu iki devletin ilişkilerinin, bölge barışı için ne kadar ehemmiyetli olduğu ortadadır.

I- İRAN PETROLÜ VE DÜNYA EMPERYALİZMİ

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte Ruslar ve İngilizler İran'a girmişti. Her iki emperyalist devletinde amacı İranPetrolleriden gerektiği ölçüde yararlanmaktı. Rusya'da Bolşevik ihtilalinin olması , ve Rusya'nın I. Dünya savaşından çekilmesi, İran'ın tamamen İngiliz kontrolü altına girmesine sebep olmuştur. Gerçi Rusya savaştan çekilmiştir ama yine de İran petroleri hakkındaki düşünceleri değişmemiştir.¹

9 Ağustos 1919 tarihli İran-İngiltere itilafnamesi imzalanmıştır. İngiltere'nin tamamen nüfuzu altına alma gayretlerini içeren bu anlaşma oldukça büyük tepki yeralmıştır.* Bu antlaşmanın kamuoyunda geçerlilik görmemesi İngiltere'yi yeni tavırlara yöneltmiştir. zira bundan sonraki yıllarda İngiltere öncelikle askeri alanda bir işbirliği yolunu tutmuştur.

¹ Perey; *a.g.e.* s. 102.

* Bu antlaşmanın hangi maddeleri içerdiğini daha önceki bölümlerde ele almıştık.

Çarlık rejiminin yıkılmasından sonra kurulan yeni Rus devleti İran tarafından hemen tanınmıştı. Sovyet Rusya ilk dönemlerde çevresindeki devletlerle dostluk antlaşmaları imzalama politikasını güdüyordu. Bu amaçla 26 Şubat 1921'de İran ile Sovyet Rusya arasında bir dostluk antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın muhtevasını daha önceki bölümlerimizde etraflıca ele almıştık.

Birinci Dünya Savaşının sona erdiği yıllarda İran'ın ilişkide bulunduğu bir diğer devlet ise Amerika Birleşik Devletleri'di. İran-Amerika ilişkileri de yine İran petroleri üzerinde yoğunlaşıyordu. Bu dönemde Amerika'ya karşı izlenen dostça tutum, İran'ı etkisi altına alma eğilimindeki İngiltere ve Rusya'ya karşı, bu devleti bir denge unsuru olarak kullanma eğiliminden kaynaklanmaktadır. Bu dostça yaklaşım İran'a Shuster Misyonu'nun girmesine sebep olmuştur. Amerika Morgen Shuster ve arkadaşlarına İran Maliye Bakanlığı'nda görev verilmiştir. meşrutiyetçi liberal çevreler tarafından tamamen desteklenmesine karşın Shuster misyonu bir yıl bile sürmemiştir. Shuster Amerika Birleşik devletlerine geri dönmüş ve sonra Amerika Petrol şirketlerine verilen iki petrol imtiyazının öncüsü olmuştur.²

Shuster Misyonunun tarafsız olduğu pek çok defa gösterilmek istenmişse de bunun ne derece gerçekçi olduğu tartışma konusudur. İran maliye sisteminin modernleştirilmesi, İran'ın dış borçlarının ödenmesi konularında yardımcı olduğu muhakkaktır. Fakat İran kaynaklarının kullanılması konusunda A.B.D. firmalarına öncelik sağlayan projeleri tarafsızlığını tamamen bozmasına sebep olmuştur.³

İran idarecilerinin ve halkının, coğrafi konumu nedeniyle A.B.D.'nin ülkelerine fazla ilgi duymayacağı ve İngiliz-Rus emperyalizmine karşı

² Ahmed Hasan Abadai; *İran Raporu*, (Ç. Selçuk Barlas), Zafer Matbaası, İstanbul, 1977, s. 6-7.

³ A. Hasan Abadi; *a.g.e.*, s. 7.

bu devletin varlığının şart olduğu düşüncesi, Amerika emperyalizminin İran'da gelişmesine sebep olmuştur. Öyleki 26 Şubat 1921'de Sovyet Rusya ile imzalanan dostluk antlaşmasından hemen sonra A.B.D.'yi gücendirmemek için çeşitli imtiyazlar verilmiştir. İran imtiyazların iptali üzerine serbest kalan beş Kuzey İran ilinde Amerika'ya Petrol imtiyazı tanınması karşılığında bu ülkenin mali desteği istenmiştir. Bunun sonucunda 22 Kasım 1922'de Standart Oil Of New-Jersey'e % 25 nominal kâr karşılığında 50 yıl süreli imtiyaz verilmiştir. Petrol'ün İngiliz Petrol şirketinin mali egemenliği altında bulunan topraklardan geçirilerek İran'ın kuzey kesiminden güneye, İran körfezine nakline İngiltere'nin izin vermemesi yüzünden bu imtiyazın verilmesi zorunlu görülmüştür. İngiliz ve Amerikan petrol şirketlerinin birleştirilmesi şeklinde bir çözüm yolu ise, İran hükümetinin amaçlarına uymadığı için kabul edilmemiştir. Sonradan Amerikan sermayesine ve Amerikan mali yardımına ulaşmak isteyen İran burjuvazisinin çabaları sonucunda aynı imtiyaz, hemen hemen aynı nedenlerle Sinclair Dil Corp'a da verilmiştir.⁴

A.B.D. başından beri İran'da mutlak bir egemenlik kurma gayreti içerisine girmiştir. Buradaki Amerikan firmalarını desteklemek amacı ile bir banka kurma amacındaki faaliyetleri özellikle Sovyetlerin muhalefeti ve ülke içerisindeki emperyalist rekabet yüzünden gerçekleşememiştir. Amerikan sermayesi İran'a girme imkanı bulamamış ama bundan sonrada Amerikalı misyonerlerin faaliyetleri başlamıştır. Bu misyonerler uzun yıllar faaliyetlerinin gerçek amaçlarınının tam anlamıyla anlaşılmasını ve anti emperyalist mücadeleye liderlik eden Muhammed Musaddık'ın da gerekli halk desteğini bulamaması etkili olmuştur.

⁴ Abadai; *a.g.e.*, s. 9.

İran'ın Almanya ile olan ilişkilerinde de yine petrole dayalı sebepler yatmaktadır. Birinci Dünya Savaşı sırasındaki gelişmelerden ve savaş sonrası Almanya ile İran arasındaki ilişkilerden bahsetmiştik. İran ile Almanya arasındaki ilişkiler savaş sonrası büyük gelişme göstermiştir. Zira İran'ın imarında Alman firmalara verilen işler ve 1935 yılına kadar İran ticaretinde Almanya'nın üçüncü sırada yer alması bunun bir kanıtıdır İran'da kalkınma hamlelerinin gerçekleştiği dönemlerde bir yılda Almanya İran'ın ihtiyacı olan demir, radyo parçaları, tarım makinaları, askeri malzeme ve diğer sanayi maddeleri ihtiyacını üç katına çıkarmıştır. Teknik sahalarda uzman birçok Alman İran'daki fabrikalarda çalışıyordu. İkinci dünya savaşının başlaması ile birlikte İran -Alman ilişkileride siyasi ilişkiler neticesinde (İran-İngiliz-Rus) bozulmuştur. Zira II. Dünya savaşında Rıza Şah Pehlevi Almanlar tarafından görünmüş İran ülkesinin Ruslar ve İngilizler tarafından işgali ile tahtından olmuştur. O'nun yerine geçen oğlu Muhammed Rıza Şah Pehlevi ise hemen Almanya'ya savaş ilan ederek Rusya ve İngiltere'nin desteğini kazanmak ve ülkesinin işgalini engellemek istemiştir.⁵

II- 1914-1945 YILLARI ARASINDA TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİ

Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-İran ilişkileri konusu hakkında geniş bilgi vermiştik. Türk kurtuluş savaşından sonra Türkiye Cumhuriyeti ile İran arasında siyasal ilişkiler kurulmuş, adeta geçmiş dönemlerdeki gayri dostane münasebetler tamamen unutulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti yurttan ve dünyada barış ilkesi doğrultusunda İran ile de çok büyük dostane ilişkiler içine girmiştir.

Türk kurtuluş savaşını izleyen yıllarda Türkiye'nin doğu sınırında İran'la bazı sınır anlaşmazlıkları olmuştur. Bu anlaşmazlıklar özellikle

⁵ Berthels; *a.g.m.*, s. 1027.

Musul uyuşmazlığının sürüp gittiği yıllara rastlamaktadır. Bu durum 1925'te ortaya çıkan "Doğu İsyanında" n sonra da devam etmiştir. Ancak 22 Nisan 1926 yılına, sınır sorunlarına son vermek amacıyla, Tahran'da imzalanan "Türk-İran Dostluk ve Güven'lik Antlaşması" ile Türk-İran ilişkilerinde önemli bir adım atılmıştır. Bu antlaşmanın Altıncı maddesinde şöyle deniyordu. "Akit taraflar sınır bölgeleri halkının huzur ve güvenliklerini sağlamak amacıyla sınıra civar arazide bulunan aşiretlerin ihdas edilmekte oldukları iki memleketin asayişini bozan cümre ait fiillere ve tertiplere son vermek için gerekli bütün tedbirleri alacaklardır. Bu tedbirler taraf olan hükümetlerce ayrı ayrı ve gereğine inadıkları takdirde ortaklaşa alınacaktır.⁶

1926 Antlaşması sınır meselelerini tamamen halledememiştir. Sınır bölgelerindeki aşiretlerin baskınları Türk-İran münasebetlerini bozmakta devam etmiş, hatta diplomatik münasebetlerin kesilmesi tehlikesini dahi yaratmıştır. Bununla beraber önce 15 Haziran 1928'de Tahran'da, 1926 tarihli Türk-İran dostluk ve Güvenlik antlaşması'na ek bir protokol imzalanması sonradan da, 23 Ocak 1932'de Tahran'da biri Türk-İran sınırının tayini, diğeri de uzlaşma, adli tasviye ve hakemlik konularında iki antlaşmanın imzalanması üzerine, Türkiye ile İran arasındaki sınır meselesi kesin bir şekilde halledilmiştir.⁷

Bu antlaşmanın ilkinde, sınırda soygunları önlemek amacıyla Ağrı bölgesindeki sınır hattında bazı değişiklikler yapıldı. 5 Kasım 1932'de ise Ankara'da imzalanan bir antlaşma ile, 22 Nisan 1922 tarihli antlaşma yenilendi. Bu surütle iki ülke ilişkileri daha da dostça bir havaya girmiş oldu.⁸

⁶ Muzaffer Ercender; *Tarihte Türk-İran İlişkileri*, Genelkurmay Basımevi Yay., Ankara, 1976, s. 127-128.

⁷ Mehmet Gönlübol; *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Bölüm-I, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969, s. 90.

⁸ M. Gönlübol; *a.g.e.*, s. 90-91.

1930 yılını izleyen dönemlerde Avrupa'da genişleme politikası güden bazı devletlere karşı Balkan Antantı kurulduktan sonra, benzer bir çalışmanın doğuda yapılması gerekli hale gelmişti. 1934 yılında İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye'yi ziyareti hem dostane ilişkileri geliştirmiş hem de 1937 yılında imzalanacak Sadabad Paketi'nin temelleri atılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra İran Sovyet ve İngiliz birliklerince işgal edilmiş, bu süreçte Türk-İran münasebeleri biraz duraklamıştır. Şimdi 1926'da Sadabakat Paketi'nin imzalandığı 1937 tarihine kadar olan dönem ile bu pakt'ın dahil olduğu antlaşmalara geniş bir şekilde göz atalım.

A- 1926 TÜRKİYE-İRAN DOSTLUK VE GÜVENLİK ANTLAŞMASI

İran Ankara hükümetini Türk kurtuluş savaşı sırasında 22 Haziran 1922 de tanımış ve aynı yıl Ankara'ya büyükelçi göndermiştir. Böylelikle iki devlet arasında siyasal ilişkiler başlamıştır.

Daha önce'de belirttiğimiz üzere Birinci Dünya savaşı sırasında İran ile Türkiye arasında sınır anlaşmazlıkları çıkmıştı. Bu durum 1925'te çıkan doğu isyanları sırasında da devam etmiştir. İşte bu sınır sorunlarına son vermek amacıyla 22 Nisan 1926'da Türk-İran dostluk ve güvenlik antlaşması imzalanmıştır.⁹

Antlaşmanın 1. Maddesinde "Barış ve sonsuz dostluk" kararı alınmıştır.

2. Maddeye göre; taraflardan biri bir saldırıya uğrarsa öteki tarafın tarafsız kalması öngörülmüştür.

⁹ İsmail Soysal; *Türkiye'in Siyasi Antlaşmaları (1920-1945)*, C.I, T.T.K. Yay. Ankara, 1983, s. 274, 275.

3. Madde ortaya en geniş anlamda bir "saldırmazlık" yükümü getirmektedir.

4. Madde'de ise ikinci maddedeki tarafsızlığın yanına bir "dayanışma" kavramını getirmiştir.

5. Madde taraflara, kendi ülkelerinde öteki tarafa karşı girişilebilecek düşmanca eylemleri önlemek yükümünü getirmektedir.

6. Madde ile taraflar, sınır bölgelerinde aşiretlerin suç niteliğindeki eylemlerine karşı gerekli önlemler almayı öngörmüştür.

7. ve 8. maddeler ise ileriki dönemlerde, iki ülke arasında işbirliği için çeşitli antlaşmaların yapılmasını öngörmekteydi.

9. Madde her iki ülkeyide öteki devletlerle her türlü ilişkilerinde serbest bırakmayı taahhüt etmekteydi.

Dostluk ve Güvenlik antlaşmasının 11. Maddesi gereğince, imzalandığı 22 Haziran 1926 günü, 5 yıllık bir süre için yürürlüğe girmiş, onay belgeleri sonradan Tahran'da verilmiştir.*

B- 22 NİSAN 1926 GÜNÜ TÜRK-İRAN ANTLAŞMASINA EK PROTOKOL

1926 Antlaşması sınır meselelerini tam anlamıyla çözememiştir. Sınır bölgelerindeki aşiretlerin baskınları, Türk-İran münasebetlerini bozmaya başlamış, bunun üzerine iki maddeden oluşan 1928 yılı ek protokolü imzalanmıştır.¹⁰

25 Haziran 1928 tarihli ek protokolün içeriğine gelince;

1. Madde. Taraflardan birinin bir saldırıya uğraması durumunda öteki taraf, bu savaşı önlemeye çalışacağı, bunu başanamazsa iki tarafın çıkarlarına uygun davranacağını akdediyordu. Böylece dayanışma kavramı iyice pekiştirilmiş olmaktadır.

* Antlaşmanın orjinal metni ekler bölümünde verilmiştir. Antlaşmanın yasal Türkçe metni için bkz. *Düster Ter. III. C.7,s. 1849 (925)*.

¹⁰ Gönlübol, *a.g.e.*, s. 90.

2. Madde ise ekonomik işbirliğini geliştirme amacına yönelik bilgileri içermektedir.

Bu protokol imzaladığı günden itibaren geçerli olacaktır.*

C- TÜRKİYE İLE İRAN ARASINDA ADLİ TASVİYE VE HAKEM ANTLAŞMASI

23 Ocak 1932'de Tahran'da imzalanan bu antlaşma ile taraflar arasındaki anlaşmazlıkların barışçı yollarla hali esasları düzenlenmiş, bilhassa ilişkileri etkileyen, sınır anlaşmazlıkları nihayete erdirilmiş ve böylece iki ülke arasında gerçek bir dostluk döneminin başlatılması sağlanmıştır.¹¹

Bu antlaşmanın 1. maddesi gereğince tesbit edilen bütün problemlerin adli tasviye veya hakem usulüne tabi tutulacağı esas alınacaktır.

2. ve 3. maddeler her iki taraf için ihtilaf doğuracak meselelerin kati bir karar verilmeden önce uzlaşma usulüne göre değerlendirilmesini içermektedir.

4. Madde de bir uzlaşma komisyonunun tevdi edileceği karara bağlanmıştır.

5. Madde ile 20. Madde dahil olmak üzere alınan tüm kararlar, komisyonun (uzlaşma komisyonunun) seçilmesi, görevleri, çalışması ve hangi hususlarda komisyona müracaatın gerektiği gibi konuları içermektedir.

Antlaşmanın bundan sonraki metinleri ise Beynelmine Daimi Adalet divanına götürülmesi gerekli şartları içermektedir.

* Antlaşmanın orjinal metni ekler bölümünde verilmiştir. Antlaşmanın yasal Türkçe metni için bkz. *Düstur Ter. III, C.7, s. 1849 (925)*.

¹¹ Gönlübol; *a.g.e.*, s. 90.

25. Madde'de bu antlaşmanın yürürlüğe giremeyen maddelerinin bu divana tevdiî öngörülmüştür.

26. Madde gereğince antlaşma imza tarihinden itibaren beş yıl geçerlidir. Süresinin dolmasına askari altı ay kala fesh olunmazsa bütün kararları ile birlikte ikinci bir beş sene için daha geçerlidir.

Bu antlaşma 23 Ocak 1932'de Tahran'da iki nüsha olarak tanzim edilmiştir.*

D- TÜRKİYE İLE İRAN ARASINDA DOSTLUK ANDLAŞMASI

Türkiye ile İran arasında 1926'da bir Dostluk ve Güvenlik Andlaşması yapılmış ve 1928'de buna bir ek protokol ilave edilmiştir. Ancak kürt aşiretlerinin sınır üzerindeki hareketleri yeni anlaşmaları gerektirmiştir. 23 Ocak 1932'de Tahran'da Türkiye ile İran sınır çizgisinin belirlenmesine ilişkin bir anlaşma imzalanmış bunula Osmanlı Devleti'nden yeni Türkiye devletine olduğu gibi geçen sınırın ayrıntılarıyla tanımı yapılmıştır. Aynı yıl içerisinde 5 Kasım 1932'de iki devletarasında biri Dostluk antlaşması diğeri de Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik işbirliği Antlaşması olmak üzere iki antlaşma imzalanmıştır.¹²

5 Kasım 1932 tarihli dostluk antlaşmasına göre;

1926 Antlaşmasındaki barış ve sonsuz dostluk belirtildikten sonra (1. madde) tarafların birbirinin ülkesindeki diplomasi ve konsolosluk temsilcilerinin en çok gözetilen Devlet kuralından yararlanmaları gibi (2. Madde) bir yenilik öngörülmüştür. 1926 Antlaşmasında olduğu üzere, konsolosluk, ticaret, gümrük, gemilerin gidiş-gelişi, oturma koşulları konularında yeni bağitlar yapmak niyetleri açıklanmıştır. (Madde 3).

* Antlaşmanın orjinal metni ekler bölümünde verilmiştir. Antlaşmanın yasal Türkçe metni için bkz. *Düştur terc. III., C.15, s.134. (88).*

¹² Soysal; *a.g.e.*, s. 420.

4. Madde ise antlaşmanın yürürlüğe girmesi konusundaki şartları içermektedir.*

E- TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE İRAN DEVLETİ ARASINDA GÜVENLİK, TARAFSIZLIK VE EKONOMİK İŞBİRLİĞİ ANTLAŞMASI

Bu antlaşmada 5 Kasım 1923 tarihli Dostluk Antlaşması ile aynı günde imzalanmıştır ve şu kararları içermektedir.

1. Madde; bağıntılı devletler şayet bir veya birden fazla devletçe askeri bir eyleme maruzkalırsa, diğer devlet tarafsızlığını sürdürecektir.

Antlaşmanın 2. maddesi yine tarafsızlık ve saldırmazlık yükümünü getirmektedir. Antlaşmanın ilk iki maddesi genel olarak 1926 Antlaşmasında olduğu gibi, tarafsızlık yükümü, yanında saldırmazlık yükümünü de getirmektedir.

3. ve 4. madde ise; üçüncü bir devlet yada devletlerin, taraf devletlerden herhangi birine saldırısı durumunda, öteki devletin, tarafsız kalmakla birlikte, ne gibi tutum ve önlem alacağını, 1926 antlaşmasına göre şekilsel bazı değişikliklerle ortaya koymaktadır. Madde 5 ise; tarafların kendi ülkeleri içinde, öteki taraf ülkesinin huzur ve güvenliğini bozacak yada hükümeti değiştirecek amaçlara yönelik her türlü faaliyetle karşı çıkacaktır.

Antlaşmanın 6. Maddesinde ise en kısa zamanda ekonomik işbirliği konusund ayapılacak düzenlemeler karara alınmıştır.

Madde 7 ise bağıntılı taraflardan her birinin, bu antlaşmada belirtilen yükümler dışında, başka devletlerle her türlü ilişkilerinde serbest kalma hakkını saklı tutuyordu.

* Antlaşmanın orjinal metni ekler bölümünde verilmiştir. Antlaşmanın Yasal Türkçe metni için bkz. *Düstur Ter. III, C.15, s. 134 (88)*.

Antlaşmanın 8. maddesine göre bu antlama beş yıl süre ile yürürlükte kalacaktır. Eğer antlama bu beş yıllık süresin sonunda 6 ay önce bağıtlı taraflardan bir tarafından bozulması, kendiliğinde bir yıl daha geçerli olacak ve ortada kaldırma bildirisi ancak 6 aylık bir sürenin bitiminden sonrú hüküm ve etkisini gösterecekti.

Bu antlaşma 5 Kasım 1932 günü iki örnek olarak düzenlenmiştir.*

F- TÜRKİYE, AFGANİSTAN, IRAK VE İRAN ARASINDA SALDIRMAZLIK ANTLAŞMASI (SAD-ABAD PAKTI)

Türkiye Cumhuriyeti, Lozan Antlaşmasından sona doğulu devletler ile iyi ilişkiler kurma yoluna gitmiştir. Türkiye'nin bu devletlerle münasebetleri Osmanı İmparatorluğu zamanında kalan meselelerin halli ile Lozan'ın barıkmiş olduğ pürüzlü noktaların çözümleri hususunda yoğunlaşmıştır.

1933 yılından sonra bazı Avrupalı devletlerin genişleme politikaları karşısında Balkan Antantı kurulmuştu. Missolinin önderliğindeki Faşist İtalya'nın 1934 yılından sonra Asya ve Afrika'ya sarkma politikası, Türkiye'yi doğulu devletlere karşı Balkan politikasına benzeyen bir politika izlemeye sevketmiştir. Doğuda böyle bir andlaşma İran tarafından da isteniyordu. 1934'de İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye'yi ziyareti iki ülke arasındaki dostane ilişkileri arttırdığı gibi, doğulu devletler arasında imzalanacak bir antlaşmanın temelini atmıştır.¹³

Türkiye ile İran arasındaki dostane ilikiler ve yakınlaşmadan sonra Irak ve Afganistan'da Türkiye'de biryakınlaşma içerisine girmiştir. Bu doğulu devletlerin bir pakt çevresinde toplanması hızlandıran olay İtalya'nın Milletler Cemiyeti sistemini ihlal ederek Habeşitan'a karşı fiili

* Bu antlaşmanın orjinal metni ekler bölümünde verilmiştir. Antlaşmanın yasal Türkçe metni için bkz. *Düstur Ter. III, C.16, s. 1400 (661)*.

¹³ Gönlübol, *a.g.e.*, s. 106.

bir tecavüze girişmesidir. Bu durum karşısında, Türkiye İran ve Irak 2 Ekim 1935'te Cenevre'de üçlü bir anlaşma parafe etmişlerdir. Bu gruplaşmaya daha sonra Afganista'da katılmıştır. Cenevre'de temelleri atılan Doğulu Pakt İran ile Irak arasındaki sınır uyuşmazlığı sebebiyle biraz gecikmiştir. 1937'ye kadar imzalanması geciken anlaşma nihayet 4 Temmuz 1937 de önce İran ile Irak arasındaki meselenin haledilmesini sağlayan anlaşmada sonra 8 Temmuz 1937'de Tahran'da Sadabat Sarayında imzalanmıştır. Türkiye İran Irak ve Afganistan arasında imza koyulan bu anlaşma, Tahran'da Sadabad adını taşıyan Sarayda, imzalandığı için, Sadabat Paktı olarak bilinmektedir.¹⁴

Sadabat Paktı'nın 1. Maddesinde taraflar "birbirlerinin dahili işlerine her türlü müdahaleden mutlak suretde isnikaf siyaseti takip etmeyi" öngörüyordu. 2. Madde ortak sınırların dokunulmazlığına saygılı olmayı şarta bağlıyordu. Anlaşmanın 3. Maddesinde taraflar ortak çıkarlarını ilgilendiren milletler arası nitelikteki her türlü uyuşmazlıklarda, birbirleriyle danışmalarda bulunmak konusunda anlaşmışlardır.

Anlaşmanın 4. maddesi oldukça geniş tutulmuş ve taraflar birbirlerine karşı tecavüz hareketine girişmeyecekleri konusunda anlaşmışlardır. Bu maddede ayrıca hangi eylemlerin saldırı eylemi kapsamına alınacağı, hangilerinin bu kapsam dışında bırakılacağı ek maddelerle belirlenmiştir. Anlaşmanın 5. Maddesi ise 4. Madde'de alınca kararlara uygunsuz davranıldığı sorunun gecikmesizin Milletler Cemiyeti Komisyonu'na sunulmasını öngörüyordu. 6. Maddede tekrardan saldırmazlık konusu ele lanmıştır.

7. Madde de ise; Bağıtli Yüksek Taraflardan her biri, kendi sınırları içinde öteki Bağıtli Tarafların kurumlarını yıkmak, düzen ve güvenliğini sarsmakyada hükümet rejimini bozmak aamcıyla silahlı çeteler birlikler

¹⁴ M. Erender; *a.g.e.* s. 130-131

yada örgütlerin kurulmasını ve eyleme geçmelerini engellemeyi öngörmekteydi.

Antlaşmanın 8. maddesi; tarafların aralarında çıkabilecek her türlü uyuşmazlığın çözümlenmesi imkanının ancak barışçı yollardan aranması gerektiğini öngörmektedir.

Madde 9.'da, Bu antlaşmanın hiçbir maddesi, Milletler Cemiyeti yasası uyarınca, antlaşmaya imza atmış taraflardan her birisine üstlenilen yükümleri, her ne konuda olursa olsun, kısıtlar nitelikte olmadığını öngörmüştür.

Fransızlar ve dört nüsha halinde yazılan ve birer örneği Bağlı Yüksek Taraflarca alınmış olan bu antlaşma 5 yıl süresi için geçerlidir. Eğer antlaşma bu beş yıllık sürenin sonud a6 ay önce son verildiği Bağlı taraflarca bildirilmedikçe 5 yıl için uzatılacak ve bu şartlarla sürekliliği sağlanacaktır.*

* Bu antlaşmanın Fransızca orjinal metni ekler bölümünde verilmiştir. Antlaşmanın yasal Türkçe metni için bkz. *Milli Mücadele Dönemine ait 100 Belge (1919-1923)*, C.II, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1992, s. 732-735.

SONUÇ

Dünya XX. yüzyıla büyük bir Dünya Savaşı ile girmiş, sömürge arayışı içerisindeki devletlerin ekonomik sahadaki mücadeleleri cephelerde devam etmiştir. Şüphesizki bu mücadelelerden en zararlı çıkanlarda emperyalist güçler tarafından savaşa itilen devletler olmuşlardır. Aynı durum II. Dünya Savaşı ile birlikte yeniden yaşanmıştır. Her iki Dünya savaşında da toprakları işgale uğrayan İran şüphesiz ki siyasi ve ekonomik alandaki atılımlarını geciktirmek zorunda bırakılmıştır. II. Dünya Harbi ile birlikte toprakları İngiliz ve Rus kuvvetlerce işgal edilen İran, bu dönemde her ne kadar ülkenin imarını hızlandırmışsa da siyasi ve ekonomik alanda büyük atılımlar yapamamıştır. İran'ın zengin kaynakları işgalci güçler tarafından kullanılmış ve İran dünyadaki siyasi ve ekonomik yarışta geri kalmıştır. I. Dünya savaşının sona ermesinden sonra bile emperyalist güçler İrandan elini çekmemiştir. 1925'te İran'daki hanedan değişikliğinden sonra hemen ülkenin modernizasyonuna geçilmiştir. Zira Rıza Şah Pehlevi'nin İran'a hakim olduğu dönemde doğru dürüst tek bir yolun bulunmayışı, durumun ne kadar vahim olduğunun bir göstergesidir. Rıza Şah'ın giriştiği modernizasyona emperyalist devletlerde kendi çıkarları gereğince yardımda bulunmuşlardır. Siyasi ve içtimai alanda birçok inkılap yapan Rıza Şah Pehlevi İran'ın modernleşmesinde büyük mesafeler kat etmiştir. Fakat o'nun döneminde emperyalist güçler tam anlamıyla İran'da kök salmıştır. Nitekim emperyelazmin bu sinsi gelişimini göremeyen veya görmemezlikten gelen Rıza Şah, sonunda bu güçler tarafından tahtından edilmiştir.

Rıza Şah'ın ülkesinin selahiyeti için yaptığı bir çok antlaşma, gerçi bu emperyalist gelişme karşısında olmuşsa da kendi ülkesi içerisinde bugüçlere karşı köklü tedbirler almayı, bunların kök salmasını

engelleyememiştir. 1937'de imzalanan Sadabad Paktı'nın gereçesi bellidir. Rıza Şah'ta Emperyalizmin bu durdurulmaz saldırıları karşısında ülkesini güven altına almak istemiştir. Zaten I. Dünya Savaşı ülkesi için bir tecrübe olmuştur. Aynı işgallere çıkabilecek yeni bir dünya savaşında da uğramamak için bu tür tedbirler şarttır. Fakat Rıza Şah'ın savaş başladığı yıllarda takındığı tavırlar, zaten bahaneye bakan emperyalist güçlerin tekrar İran'ı işgal etmesiyle sonuçlanmıştır. Rıza Şah tahtan idrilmiş, bir İngiliz sömürüsüne sürgüne gönderilmiştir. Yerine geçen oğlu Muhammed Rıza Şah'ta bu emperyalist güçlerin kontrolünde ülkesini idare etmeye çalışmıştır. Neticede incelediğim dönem içerisinde İran modern bir ülke haline gelmekle birlikte, emperyalist güçlerin de bir yuvası olmaktan kurtulamamıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- Abadai; H. Ahmet : *İran Raporu*, (Ç. Selçuk Barlas) , Zafet Matbaası
İstanbul- 1977.
- Ahavi; Şahruh: *İranda Din ve Siyaset* (Ç. Selahattin Ayaz) Yöneliş
Yay., İstanbul 1990.
- Armaoğlu; Fahir: *Siyasi Tarih(1989 - 1960)*, A. Ü. S.B.F. Yay.,
Ankara - 1975.
- Azmun; Yusuf : "İran'da Yaşayan Türkmenler Hakkında Küçük Bir Not"
Türk Kültürü , C.3, S. 28 T.K.A.E. Yay. Ankara -
1965, s. 17-18.
- Başar; Fahamettin: "Kaçarlar", *D. G. B. İ. T.*, C.9, Çağ Yay., İstanbul -
1968, s. 565-570.
- Belen; Fahri: *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi* , C.3, Genel Kurmay
Başkanlığı Yay., Ankara - 1965.
- Berthels; E: "İran Maddesi", *İslam Ansiklopedisi* , C.5, Kısım II, M.E.B.
Yay., İstanbul - 1968, s. 1023-1027.
- Caferoğlu; Ahmet: "İran Türkleri" *Türk Kültürü*, C.5, s.50, T.K.A.E. Yay.,
Ankara-1966, s. 29-23.
- Devlet; Nadir: *Çağdaş Türkîler* (D.G.B.İ.T. Ek Cilt), Çağ Yay., Ankara-
1993.
- Doerfer; Gerhard: "İran'da Türkler", *Türk Dili*, C.54, S.431, T.D.K. Yay.,
Ankara-1987, s. 242-243.
- Erender; Muzaffer: *Tarihte Türk-İran İlişkileri*, Genel Kurmay
Başkanlığı Yay., Ankara-1976.
- Ergin; Muarrem: "Kaşgaylar" *Türk Kültürü*, C.1, S.6, T.K.A.E. Yay.,
Ankara-1964, s.54- 55.
- Gerede; Hüsrev: *İran*, Vakıf Basımevi, İstanbul-1952.

- Gönlübol; Mehmet: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, BÖLÜM-I, A.U. S.B.F. Yay., Ankara-1976.
- Heyet: *Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge (1919-1923)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1992.
- Heyet: "İran Maddesi", *Meydan Larousse*, C.9, Sabah Gazetesi Yay., İstanbul-1993, s. 384-392.
- Heyet: *İran*, İran Büyükelçiliği Yay., Ankara-1962.
- Heyet: *İran ve Irak*, 12. Kitap, Milli Eğitim Hizmetleri Yay., Ankara-1929.
- Hurewitz; J.C.: *Ortadoğu Siyaseti, Askeri Boyutlar*, (Ç. Nusret Özselçuk), Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara-1980.
- Hüseyin; Asaf: *İran'da Devrim ve Karşı Devrim*, Pınar Yay., İstanbul-1988.
- Kuran; Ercüment: "I. Dünya Savaşı Maddesi" *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.6, T.D.V. Yay., İstanbul-1992, s. 196-200.
- Laziboğlu; Halit: "İran'da Ne Kadar Türk Vardır ve Nerede Yaşarlar" *Türk Kültürü*, C.18, S. 211-214, T.K.A.E. Yay., Ankara-1980, s. 1-9.
- Öke; Mim Kemal: "I. Dünya Savaşı" *D.G.B.İ.T.*, C.12, Çağ Yay., İstanbul-1990, s. 170-197.
- Özata; Şenel: "İran" *D.G.B.İ.T.*, C.13, Çağ Yay., İstanbul-1990, s.183-195.
- Perey; Syks: *"Harb-i Umumiye'de İran*, (Osmanlıcaya Çev. Mehmet Cevad), Matbaa-i Asakire, İstanbul-1925.
- Sagay; Reşat: *XIX. ve XX. Yüzyılda Büyük Devletlerin Yayılma Siyaseti ve Milletlerarası Önemli Meseleler*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul-1972.

- Saray; Mehmet: *Azerbaycan Türkleri Tarihi*, Nesil Matbaacılık, İstanbul-1993.
- Soheyli; Ali: *İran*, San Matbaası, İstanbul-1952.
- Soysal; İsmail: *Türkiye'nin Siyasi Antlaşmaları (1920-1945)*, C.II, T.T.K. Yay., Ankara-1983.
- Suver; Akkan: *İran Mucizesi*, Su Yay., İstanbul-1975.
- Sümer; Faruk: "İran'da Yaşayan Türk Oymakları - Kara Gözlüler" *Türk Kültürü*, C.11, S.122. T.K.A.E. Yay., Ankara-1972, s.38-39.
- Yeşilbursa; B.K.: "Kaşgaya Uygulanan Toprak Reformu ve Esasları" *Türk Kültürü*, C.27, S.314, T.K.A.E. Yayl, Ankara-1989, s.355-360.

EKLER

(TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİNE AİT BAZI BELGELER)

BELGE :1

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

Tahran Büyükelçiliği

1624.23 - D.45

B.İ.A. 3

Hariye vekâletine.

H.Şah Haz. ile mülahakat

Mektubun tak-
tini.

Reisicumhur Gazi Hazretlerinin kişilik mektuplarını
Şah Hazretlerine bizzat taktim ettim. " Odiyans"da Hariciye
veziri porougi Han bulundu. Şah Hazretleri aldıkları bu
cevaptan son derece sevindi, mütenassıs oldu, tepekör etti.

Reisicumhur
Haz. ile buluşmak.

Reisicumhur Hazretleriyle buluşmak ve görüşmek hususun-
da Şah Hazretleri şu sözleri söyledi: " Gubarlı bir adam oldu-
ğum malumdur. fakat, iki şeyde sabrım kalmamıştır. Biri Av-
rupadaki oğlumu görmek, diğeri dostum sevgili Gazi Hazretleriyle
buluşmak ve tanışmak. Bunun için kararım on sekiz ay kadar
sonra yani gelecek yaz doğrudan Ankara'ya giderek evvela
Türkiye Reisicumhuru Gazi Hazretlerine resmî ziyaret yap-
mak, ondan sonra hususî bir şekilde " incognito " İsviçre-
deki oğlumu görmektir. başka hiç bir ehemmi Devletle resmî
ziyaret yapacak değilim."

Kendilerine evvelce görüşüldüğü veçhile bu yaz hudut
civarında bir buluşma hakkındaki arzularını mânesip surette
hatırlattım. Eğer siyasî vaziyet bu yaz görüşmeği icap ede-
se böyle bir seyahati sevinçle yapacağını ve fakat arzusu
gelecek yaz Ankara'ya giderek reisicumhur Gazi Hazretleri-
ni mekâmlarında resmî olarak ziyaret olduğunu tekrarladı.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
Yahran Büyükelçiliği

Porougi Han heyetine
gösterilen misafir-
perverliğe teşekkür.

Şah Hazretleri, İran heyetine başta müberrak Gazi Hz. olduğu halde bütün Türkiye büyükleri ve halk nın gösterdiği candan kabul ve misafirperverliğe ayrıca teşekkür etti ve bunun Gazi Hazretlerini istedi.

Bu fırsatla şah Hazretlerine mümtaz Hariciye Vaziri porougi Han ve heyetine Türkiye'de gösterilen bu kabul ve misafirperverliğin kebbi yüksek şahsiyetlerine ve kurdeğ İran milletine karşı kalpten gelmiş bir tezahür olduğunu söyleyerek gelecek yaz özledikleri Ankara seyahatlerinde Türk milletinin ve Ulu Reisinin ve büyüklerinin duyacakları şeref ve sevincin dercesini ölçmekten aciz olduğunu arz etti. Bu sözlerinden pek mütehasis oldu.

Gazi Hazretlerinin
sihhatleri.

Yurdumuz ve umumî siyasetimizle petrol şirketi yüzünden kebbilerle İngiltere arasında gikan vaziyate dair düşüncelerini sorduktan sonra Gazi Hazretlerinin sihhatleri üzerine malûmat sordu. Reisiümhur Hazretlerinin tıbbî sihhat ve neşe içinde bulduklarını teyid etti. Evvelen "Pak barmunum . Gazi Hazretlerinin sihhatte ve uzun ömürlü olmaları yalnız Türkiye devlet ve milleti hayri için değil İran için de lazımdır. Gece gündüz sihhatlerine duaçıyım " buyurdu. Münaşip surette bu sözlerden gelen sözlerine teşekkür ettim ve bunları aynen Reisiümhur Hazretlerine arzedeceğimi bildirdim ve Gazi Hazretlerinin de İranın Büyük Reisi Zati Hümayonlarının sihhat ve afiyetleri için en samimî hissiyatî taahhüdlerinin en yakın şahidi olduğumu ilâve ettim kendim.

Г III § II
№ 101
21 - 2 - 1933

23/2

21-II-1933

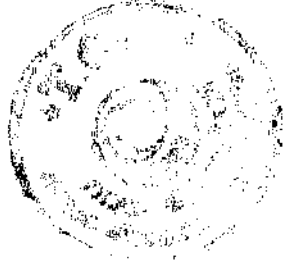
Kânunusani 1933

Büyük elçi.

R. Hüseyin

H. Marbut raporun Reisiümhur Hazretlerine taktimîhi rica ederim.

BELGE :2

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
Tahran Büyükelçiliği
1112-263

Hariciye vekâletine.

ZATA MAHSUSTUR
MÜHÜR

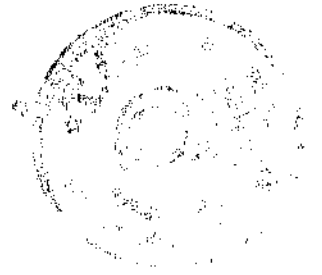
Özde Şah Hazretlerinin Ankara-ya seyyahatleri.

1/2 numaralı şifreye karşılıktır.

Reisicumhur hazretlerinin Şah Hazretlerini ilk baharda Ankara'ya davet buyurdıklarını bizzat Şah Hazretlerine arzettim. Pak mütehasis ve müteşekkır oldular, çok özledikleri Şah Hazretlerini görmek emelinin bu suretle tahakkukunun yaklaşımasıyla çok sevinç duyduklarını ve gelecek Mayıs ayında hareketle Bağdada uğrayarak Hüseyin üzerinden Türkiye'ye seyyahat edeceklerini söylediler.

Kralı payşahın vefatından sonra Hanekin - Kerkük yolu yerine Bağdat üzerinden seyyahat arzularının esbabını sureti münasebete sordum. Çavuşen Gazi Hazretlerinin takip buyurdukları şifreyle olduğu gibi ufak, büyük komşu devletlerle iyi geçinmek usulünü tercih ettiklerinden yol üzerinde olan Bağdada uğrayarak genç Kralı göreceklerini ve aradan doğrudan Türkiye'ye geçeceklerini, Irak ve Türkiye'den başka hiç bir memleketi resmi ziyaret yapmayacaklarını ve bu seyyahatlerinde Hariciye Nazirliğini beraber alacaklarını ve tabii benim de bertaraf olunacağını ifade ettiler.

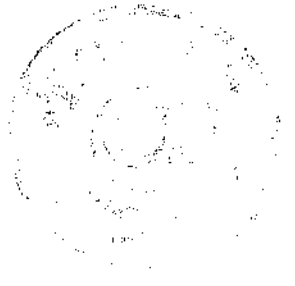
Ankarada Gazi Hazretleriyle mülakatlarında iki dost Devletin siyaseti umumiyesi üzerinde görüşmelerini ve yüksek Türkiye Resai Devletinin kıymetli müteahhüdünde müteahhit olacağını ve bu mülakatın hiç şüphesiz her iki devlet ve millet nazkında hayırlı istikballere şahir açacağını kaydetti.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
Tehran Büyükelçiliği

Bu mütalâalarını tasviben Türkiye seyyahatlerinin başta mübec-
cel Reâsicümhurumuz olduğu halde bütün Türkiye milletini için pek kıy-
metli ve tarihî bir hatıra olacağını ve Şarkın iki büyük Adamının
Ankarada vaki olacak bu temasının beynelmîlî siyaset muhitine Şark
şuîhî namına pek kıymetli âkîsler yapacağını pek tabii olduğunu ilâve
ettim, ve vesile getirerek kenûsî gibi büyük bir Kumandanın azimli
idâresi altında İran ordusunun son senelerdeki tarakkîyatından bahisle
kardeş Türkiye ordusu ile İran ordusunun sıkı teması lüzumunu ileri
sürdüm. Asker olan ve askerliği pek seven Şah Hazretleri bu noktaya
nazarı çok tasvip buyurdular ve seyyahatleri vesilesile ordumuzla
temas etmek üzere İran ordusu erkânından bir kaç zati beraberlerine
alacaklarını ve Ankaraya teğrislerinde ordularımız arasında rabita
tesisi meselesinin tanzimi hususunda Gazi Hazretleriyle müdâveleî efkâr-
da bulunacaklarını söyledikten sonra veliaht Hazretlerinin İrana av-
detlerinde Türkiyede bir müddet kalarak Harbiye Rektebimizi, ordu,
deniz ve hava teşkilatımızı görmesini ve Türkiyeyi tanınmasını çok
öylediğini, ilâve ettiler. İki milletin istikbalî namına bu arzularını
pek kıymetli bulduğunu ve veliaht Hazretlerinin arzuları ve hile Türki-
yede misafirimiz olarak istedikleri kadar kalıp tetkikat yapabilecek-
lerinin tabii olduğunu söyledi, çok memnun oldular ve bu dafa Kendi-
leri de İstanbulda mütenekkiren bir hafta kadar kalmayı tasarladıklarını
söylediler. Karşılık olarak Gazinin ve Türk Milletinin büyük misafiri
olacak olan Şahi Şahanelerinin arzularını dahilinde hükümeti Cumhuriye-
nin her gayi yapacağını arzla rahatlık vasıtalarının tanzimi ve pro-
gramın hazırlanması için hareket zamanının ayrıca bir müddet evvel bil-
dirilmesini rica ettim.

Şah Hazretlerinin her geyden evvel bir asker olduğunu bilvesile
arz etmek isterim; yani Türkiyeyi ziyaretlerinde kendilerine deniz,

kara ve hava kuvvetlerimizin en güzel gösterişlerinin, askeri müesseselerimizin, mekteplerimizin, esalaha ve cephane fabrikalarımızın ve kendilerinin içinde bir çok çirlikleri olması sebebiyle sıraata da çok ehemmiyet verdiğimizden model çirliklerimizin, fenni ziraat müesseselerimizin ve şemendöfer inşaatımızın mühim aksamının, sıhhi müesseselerimizin, gösterilmesini; velhaast kendilerinin fikir ve ilim adanı olmaktan ziyade bilhassa gürğüye ehemmiyet veren hayat sahasında yetişmiş zeki ve ameli bir şahsiyet olduklarının, yapılacak programda dikkat nazarında tutulmasını hassaten tavsiye ederiz efendim.

tegrinisanı 1933.

tehran büyük elçisi.

Handwritten: 21-11-1933

Handwritten signature: R. K... (likely Reza K...)

Handwritten: 219

Handwritten: Takdim

Handwritten: B. K. K. u. Takdim

Handwritten: 22 X 92?

Handwritten: kemal zeyheri
k

BELGE : 3

T. C.
HAŞVEMKALET
Müfettiş Müdürlüğü
5-

İran Şahinşahi Âla Hazreti Humayununun Türkiyeyi
tegrifleri munasebetile Türkiye Büyük Millet Me-
clisinin İnan Şüreyi Millisine ve İran milletine
kalbi muhabbetlerinin ulastırılması
hakkında

M. 822
822

Türkiye Büyük Millet Meclisi, İran Şahinşahi Âla Hazreti
Humayununun Türkiyeyi tegrifleri munasebetile Türk milletinin hissiya-
tına tercüman olarak meserret ve memnuniyetini izharla kardeş İran
Meclisine selâm ve kalbi muhabbetlerinin ve asil İran milletine refah
ve saadet temenniyatında bulunduğumun Makama Riyasetçe İran Şüreyi Mil-
li Riyasetine ulastırılmasını ittifakla tahtı karara almıştır.

16.VI.1934

Aslına mütabaktır.

Ankara, 16 Haziran 1934

Büyük Destanus ve Âziz Biraderim Şehinşah Hazretleri,

Kardeş İran milletinin ulu Reisini Türkiye'de selâmlamakla duyduğum sevinç büyüktür. Ziyareti şahanenîs bütün Türk milletini bahtiyar etti.

Türkiye-İran münasebetlerinin tarihi gözden geçirilirse bu iki memleketin dostluktan ayrıldıkları zamanlar en müşkül devreleri yaşamış oldukları görülmür. Halbuki milletlerinin tabii temayülleri ve yüksek menfaatleri icaba olan dostluk bağları kuvvetlendikçe, her iki millet kuvvetli hale geldi ve refah buldu. Türkiye Cumhuriyeti bu hakikati tamamen idrak ederek İran dostluğunu siyasetinin en esaslı umdelerinden biri haline getirmiştir. Nasıl ki, satı şahanelerinin kudretli idaresi altında komşu ve kardeş memlekette de aynı duygulara, aynı görüşlere kaynat ve ehemmiyet verilmiş ve böylece sarsılmaz ve silinmez bir Türkiye-İran dostluğu kurulmuştur.

Şehinşah Hazretleri, memleketinizin bütün terakkilerini alâka ve muhabbetle takip ediyoruz. Yüksek iradenizin yaratıcı eserlerini en derin hürmetle karşıyoruz. Türkiye ve İran binlerce seneden beri deruhte etmiş oldukları yükseline ve yükseline rolünde bugün de kuvvetli ve kudretli adımlarla ilerliyorlar. Bu iki kardeş milletin, bu defa ziyareti şahanenîsle, bir kat daha yakınlaşan dostlukları, medeniyet için, insanîyet için, şüphesiz en sevinilecek neticelerden biridir. Sulh ve müsaemet içinde inkişaf etmekten başka gayeleri olmayan milletlerinin, aynı zamanda, umumî sulha hâdim olmayı en şerefli vazife saydıklarına şüphe yoktur.

Türk milleti için unutulmaz bir hatıra bırakacak olan bugünü, tarih yalnız Türkiye-İran münasebatında değil, fakat cihan sulhunda sayılır günlerden olarak kaydedecektir.

Dost ve kardeş milletin Büyük Hükümdarı, Türkiye'nin ulu dostu olan İzzetî Şahanelerinin daima refah ve saadetini temenni ederek Sıhhati Şahanelerine, Kardeş Millet'in ikbaline ve Türkiye-İran dostluğunun feyizli inkişafına içiyoruz

Kesal İttihak

Reisîmâkur

BELGE : 4

Bayanıt, 6.7.1934

**Yalova'da Muassas Türkiye Cumhuriyeti Ercel Muhtereml Asanetiü
Mustafa Kemâl Hazretlerine,**

Bu mevkiide Türkiye'ye vedâ ediyorum, fırsatı ganimet bildim. O büyük
Biraderimin muhabbet ve sarıfı ihssası benim kalbimde unutulmıyacak hatıralar
iost edecektir. Bir defa daha teşekkürlerimi ara ile nihayetsiz hürmetimi
takdim ediyorum. Orada misaferetim esnasında İran ve Türkiye milletlerinin
kalp ve ruh birliğini gösümle gördüm. Zaman, bu rahitların mesut neticesini
gösterecektir. Büyük Kardeşime selâmet usun ömürler ve Türk Milletine saadetleri-
mi dilerim.

Rıza Şah Pehlivi

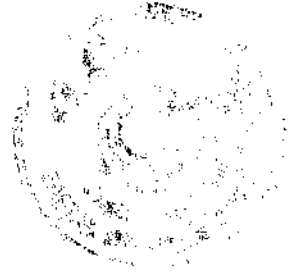
İstanbul, 6.7.1934

**Büyük İran Devletinin Muhterem ve Büyük Şehingahı Alâhasreti Ekmayun
Rıza Şah Pehlivi Hazretlerine,**

Türkiye'den kardeş memleket toprağına avdet ederken göndermek lütfunda bul-
duğunuz yürekten gelme yüksek hislerle dolu telgrafnancî Ekmayunlarıı sevdiğle
aldım.

Zatı Şehingahileriyle birlikte geçirdiğim günler ve kudret ve fasilenise
bir kere daha şahit olduğum muhavereleler hatırsada silinmes surette menkuş
kalacaktır. Milletlerimizin birbirine karşı pek tabif olan kuvvetli rabita-
ları ziyareti Şehingahileriyle tebarüz etmiş ve büsbütün kökleşmiştir. Bu
kardeşlik hissiyatını Türk Milleti namına ve kendi namına arz ederken kardeş
milletin büyük Müküdarı Dostum ve Kardeşime selâmetler, usun ve mesut ömürler
ve İran Milletine tezadil refah ve saadetler dilerim.

**Gazi Mustafa Kemal
Türkiye Reisicumhur**

BELGE : 5

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Daire Umum Müdürlüğü
Şube

Ankara 19

Hükümet

S: 25130
M: 127
T: 12.7.1934

M. G. K. K. R.

Dost ve kardeş İrân Devletinin Reisi Şahinşah Hazretlerini..
memleketimizin müjheretleri esasen mevcut olan derin rabıtsaların bir
kat daha teydidine ve hakiki bir emniyet ve sadakathemüstenit samimî
mahabbetinin teberüzüne güzel bir vesile olmuştur.

Büyük misafirîcinin memleketimizde bulunduğu müddet zarfında
da iki dost ve kardeş memleketinin emniyet ve sadakethemüstenit samimî
temsil ettiren iki Büyük Devlet Reisi arasında, mevcut revâbit ve me
nafii aliyenin icap ettirdiği yakınlıkla hemahenk gayet samimî temas
lar olmuş ve iki memleketi alâkâder eden meseil hakkında tam bir
müşareketi nazır müşahade edilmiştir.

Dost Devletin müneccitleriyle vakı olacak temaslarınızda
yukarıda arzolunan esaslardan mülhem olarak tam bir samimiyet gütmeye
rica
arz olunur iftirdim.

Hariciye Vekali

M. G. K. K. R.

BELGE : 6

TRAITE D'AMITIE ET DE SECURITE

entre

LA TURQUIE ET LA PERSE

Préambule.

LA TURQUIE

et

LA PERSE

d'une part,

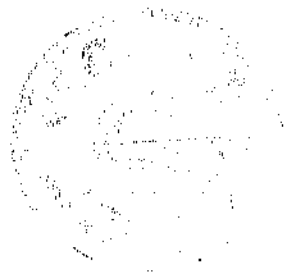
d'autre part.

Constatant les mêmes besoins et obligations que le siècle présent impose à leurs Nations respectives,

Et pénétrées de la conviction qu'il y a nécessité pour les deux Etats de resserrer les liens de l'amitié et de la fraternité existant entre eux,

Ont résolu de déterminer les conditions concrètes de leurs rapports cordiaux et de conclure à cette fin un traité d'amitié et de sécurité.

A cet effet, elles se sont mises d'accord pour fixer

la ville de Téhéran comme lieu de négociations et ont désigné pour leurs Plénipotentiaires, savoir :

LE PRESIDENT DE LA REPUBLIQUE TURQUE :

Memdouh Chevket Bey, Ambassadeur Extraordinaire et Plénipotentiaire de Turquie en Perse;

SA MAJESTE IMPERIALE LE SCHAH DE PERSE :

Son Altesse Mirza Mohammad Ali Khan Foroughi, Président du Conseil des Ministres,

Son Excellence Mirza Davoud Khan Meftah, Gérant du Ministère des Affaires Etrangères;

LESQUELS, après s'être communiqué leurs pleins pouvoirs reconnus en bonne et due forme ont convenu des dispositions suivantes :

Article 1er.

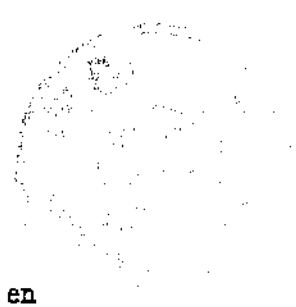
Il y aura paix inviolable et amitié sincère et perpétuelle entre la République Turque et l'Empire de Perse ainsi qu'entre les citoyens des deux Etats.

Article 2.

En cas d'une action militaire dirigée contre l'une des Hautes Parties Contractantes par une ou plusieurs puissances tierces, l'autre Partie Contractante s'engage à observer la neutralité vis-à-vis de la première.

Article 3.

Chacune des deux Parties Contractantes s'engage à ne se livrer à aucune agression vis-à-vis de l'autre ni à ne faire partie d'aucune alliance ou entente politique, économique ou financière conclue par une ou plusieurs puissances tierces et dirigée contre l'autre Partie ou contre la sécurité militaire et navale de son pays.

Chacune des deux Parties Contractantes s'engage en outre à ne pas participer à n'importe quelle action hostile dirigée par une ou plusieurs puissances tierces contre l'autre Partie.

Article 4.

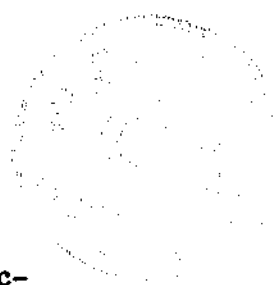
Au cas où une ou plusieurs puissances tierces procédant aux actes d'hostilité et aux opérations militaires contre l'une des Hautes Parties Contractantes violeraient la neutralité de l'autre Partie en vue d'utiliser son territoire pour des passages de troupes, armes, munitions de guerre ou pour des fournitures de vivres, bestiaux et n'importe quelles choses susceptibles de servir à la guerre ou enfin pour le passage des troupes battant en retraite; ou en vue d'exciter et de soulever les populations du territoire neutre dans le but de les employer à leurs fins, ou bien d'opérer des reconnaissances militaires sur ledit territoire, cette Partie devra s'opposer par les armes à ces actions pour sauvegarder sa neutralité.

Article 5.

Les deux Parties Contractantes s'engagent à ne point admettre sur leur territoire la formation ou le séjour d'organisations ou de groupements ayant pour but de troubler la paix et la sécurité de l'autre pays ou de changer son gouvernement ainsi que le séjour de personnes ou de groupements projetant de lutter par propagande ou par tout autre moyen contre l'autre pays.

Article 6.

En vue d'assurer la tranquillité et la sécurité des

habitants des zones limitrophes, les deux Parties Contractantes prendront toutes les mesures nécessaires pour mettre une fin à des actions coupables et agissements pouvant porter atteinte à la paix des deux pays et auxquels se livrent des tribus se trouvant sur les territoires avoisinant les frontières.

Ces mesures seront prises par les gouvernements respectifs des deux Parties séparément ou d'un commun accord s'ils le jugent nécessaire.

Article 7.

Les Hautes Parties Contractantes sont tombées d'accord pour réunir à Téhéran leurs Plénipotentiaires dans un délai de six mois au plus tard à dater de la signature du présent Traité, en vue de conclure des conventions commerciale, consulaire, douanière, postale et télégraphique ainsi que des conventions d'établissement et d'extradition.

Article 5.

Les deux Parties Contractantes se sont mises d'accord pour déterminer la procédure à recourir en vue de régler les différends pouvant surgir entre Elles et qui n'auraient pu être résolus par la voie diplomatique ordinaire.

Article 9.

Il est entendu qu'en dehors des engagements mutuels pris dans le présent Traité, chacune des Hautes Parties Contractantes conserve son entière liberté d'action en ce qui concerne ses relations avec de tierces puissances.

Article 10.

Le présent Traité a été rédigé en turc, en persan et en français. En cas de divergence, c'est le texte français qui fera foi.

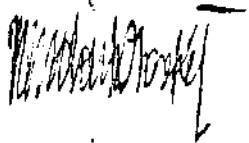
Article 11.

Le présent Traité sera soumis, dans le plus bref délai possible, à l'approbation des Assemblées Nationales des deux Etats et les ratifications en seront échangées à Téhéran.

Il entrera en vigueur à partir de la date de sa signature et aura la durée de cinq années. Si le traité n'est pas dénoncé par l'une ou l'autre des Hautes Parties Contractantes six mois avant l'expiration de ladite période de cinq années, il sera considéré comme ayant automatiquement sa durée de validité une année en plus, la dénonciation ne pouvant toujours produire ses effets qu'après l'expiration d'un délai de six mois.

EN FOI DE QUOI, les Plénipotentiaires respectifs ont signé le présent Traité et y ont apposé leurs sceaux.

FAIT en double à Téhéran, le vingt-deux avril mil neuf cent vingt-six.

M. A. Korangy

J. Meftah

BELGE : 7

PROCOLE ANNEXE AU TRAITÉ TURCO-PERSAN CONCLU EN DATE
DU 22 AVRIL 1926 (1er ORDIBEHCHT 1305)

La République Turque et l'Empire Persan également désireux de resserrer et de consolider les relations politiques et économiques existant entre eux, ont jugé nécessaire de conclure ce Protocole en vue de compléter le Traité d'Amitié Turco-Persan en date du 22 Avril 1926 (1er Ordibehcht 1305) et ont à cet effet désigné pour Leurs Plénipotentiaires, savoir

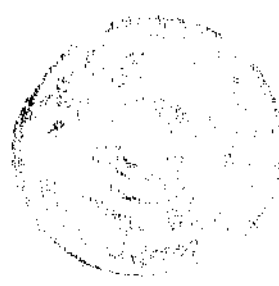
Son Excellence le Président de la République Turque
S.E.Memduh Chevket Bey, Ambassadeur de Turquie à Téhéran et
S.E.Mehmed Tevfik Bey, Ambassadeur de Turquie à Moscou,

Et Sa Majesté Impériale le Schah de Perse
S.E.Fathollah Khan Pakreman, Gérant du Ministère des Affaires
Etrangères

lesquels après s'être communiqué leurs pleins-pouvoirs trouvés en bonne et due forme, ont convenu des dispositions suivantes:

Article I

Au cas où l'une des deux Parties Contractantes serait l'objet d'un acte d'hostilité de la part d'une ou de plusieurs tierces puissances, l'autre Partie Contractante déploiera tous ses efforts pour remédier à la situation. Si, malgré ces efforts, la guerre devenait un fait accompli, les deux Hautes Parties Contractantes

s'engageant à examiner de nouveau la situation soigneusement et dans un esprit de bienveillance dans le but de parvenir à trouver une solution conforme à leurs intérêts supérieurs.

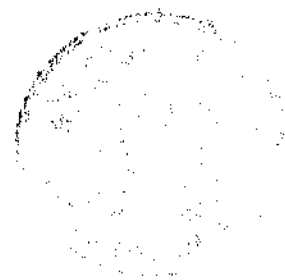
Article II

Les deux Hautes Parties Contractantes sont d'accord pour régler dans le plus bref délai possible les conditions de leur étroite collaboration dans le domaine économique. Il est entendu que le choix et le règlement des moyens de la réalisation de cette collaboration ainsi que la question du libre transit à travers les territoires des deux Parties et celle de l'établissement des moyens de communication de toute sorte entre les deux Pays seront étudiés soigneusement par les délégués spécialisés compétents qui seront désignés de la part des deux Hautes Parties Contractantes.

En Foi de quoi, les Plénipotentiaires des deux Hautes Parties Contractantes ont signé ce Protocole, qui fait partie intégrante du Traité d'amitié et de Sécurité signé à Téhéran en date du 22 Avril 1926 (lar Ordibehocht 1305), en deux exemplaires en langues turque, persane et française. En cas de divergence de vues le texte français fera foi. Fait à Téhéran le quinze Juin 1928 (25 Hourdad 1307).

Signature
Abolmohammad
Signature

BELGE : 8

TRAITÉ DE CONCILIATION,
DE RÉGLEMENT JUDICIAIRE ET D'ARBITRAGE
ENTRE LA TURQUIE ET LA PERSE.

Le Président de la République Turque

et

Sa Majesté Impériale le Chah de Perse.

S'inspirant des heureuses relations d'amitié qui unissent leurs nations respectives,
sincèrement désireux d'assurer, par des procédures pacifiques, le règlement des différends qui viendraient à surgir entre leur Pays;
ont décidé de réaliser dans un Traité leur intention commune et ont désigné pour leurs plénipotentiaires :

Le Président de la République Turque :

Son Excellence le Docteur Tavfik Râştâ Bey, Ministre
des Affaires Étrangères;

Sa Majesté Impériale le Chah de Perse :

Son Altesse Mohamad Ali Khan Foroughi, Ministre des
Affaires Étrangères.

Lesquels, dûment autorisés, ont convenu des dispositions
suivantes :

Article Premier.

Article I.

Les différends de toute nature qui viendraient à s'élever entre les Hautes Parties Contractantes et qui n'auraient pu être résolus par voie diplomatique seront soumis aux procédures de conciliation, de règlement judiciaire ou d'arbitrage, dans les conditions fixées par le présent Traité.

Article II.

S'il s'agit d'un différend dont l'objet, d'après la législation intérieure de l'une des Parties, relève de la compétence des autorités judiciaires, cette Partie pourra s'opposer à ce que ce différend soit soumis aux diverses procédures prévues par le présent Traité, avant qu'une décision définitive ait été rendue dans des délais raisonnables par l'autorité compétente.

Article III.

Les deux Parties Contractantes s'engagent, toutes les fois qu'un différend s'élève entre elles, de quelque nature qu'il puisse être et qui ne sera pas résolu par voie diplomatique, à recourir à la procédure de conciliation telle qu'elle est prévue dans les articles ci-après.

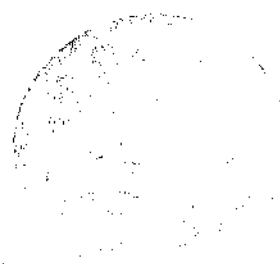
Article IV.

Le différend sera porté devant une commission permanente ou spéciale de conciliation constituée par les deux Parties.

Article V.

La commission permanente de conciliation, qui sera constituée dans les six mois, sur la demande adressée par l'une des Parties Contractantes à l'autre, sera composée de trois membres qui seront désignés comme suit :
Les Hautes Parties Contractantes nommeront chacune un commissaire choisi parmi leurs nationaux respectifs et désigneront d'un commun accord le président de la commission parmi les ressortissants de tierces Puissances.

Le commissaire

Le commissaire nommé en commun pourra être remplacé au cours de son mandat de l'accord des Parties. Chaque Partie pourra toujours, d'autre part, procéder au remplacement du commissaire nommé par elle. Nonobstant le remplacement, les commissaires resteront en fonction pour l'achèvement de leurs travaux en cours.

Il sera pourvu, dans le plus bref délai, aux vacances qui viendront à se produire par suite de décès ou de démission ou de quelque autre empêchement, en suivant le mode fixé pour les nominations.

Article VI

Si, lorsqu'il s'élève un différend, il n'existe pas une commission permanente de conciliation nommée par les Parties, une commission spéciale sera constituée selon les conditions de nominations prévues à l'article précédent pour l'examen du différend, à moins que les Parties n'en décident autrement.

Article VII

Si, dans le délai de trois mois à compter du jour où l'une des Hautes Parties Contractantes aura notifié à l'autre son intention de recourir à la procédure de conciliation, la désignation d'un commun accord par les Hautes Parties Contractantes du président de la commission, n'est pas intervenue, le Président de la Confédération Helvétique sera prié de procéder aux désignations nécessaires.

Article VIII.

1. La commission de conciliation sera saisie, par voie de requête adressée au Président, par les deux Parties agissant d'un commun accord ou, à défaut, par l'une ou l'autre des Parties.

2. La requête, après avoir exposé sommairement l'objet du litige, contiendra l'invitation à la commission de procéder à toutes mesures propres à conduire à une conciliation.

3. Si la requête

3. Si la requête émane d'une seule des Parties, elle sera notifiée par celle-ci sans délai à l'autre Partie.

Article IX.

1. Dans un délai de 15 jours à partir de la date où l'une des Parties aura porté un différend devant une commission permanente de conciliation chacune des Parties pourra, pour l'examen de ce différend, remplacer son commissaire par une personne possédant une compétence spéciale dans la matière.

2. La Partie qui usera de ce droit en fera immédiatement la notification à l'autre Partie; celle-ci aura, dans ce cas, la faculté d'agir de même dans un délai de 15 jours à compter de la date où la notification lui sera parvenue.

Article X.

La commission de conciliation se réunira, sauf accord contraire des Parties, au lieu désigné par son président.

Article XI.

Les travaux de la commission de conciliation ne seront publics qu'en vertu d'une décision prise par la commission avec l'assentiment des Parties.

Article XII.

1. A moins de stipulation contraire, la commission de conciliation règlera elle-même sa procédure qui, dans tous les cas, devra être contradictoire. En matière d'enquête, la commission, si elle ne décide autrement à l'unanimité, se conformera aux dispositions du titre III. de la Convention de La Haye du 18 Octobre 1907 pour le règlement pacifique des conflits internationaux.

2. Les Parties seront représentées auprès de la commission de conciliation par des agents ayant mission de servir d'intermédiaires entre

elles et la commission; elles pourront, en outre, ce faire assister par des conseillers et experts nommés par elles à cet effet et demander l'audition de toutes personnes dont le témoignage leur paraîtrait utile.

3. La commission aura, de son côté, la faculté de demander des explications orales aux agents, conseillers et experts des deux Parties, ainsi qu'à toutes personnes qu'elle jugerait utile de faire comparaître avec l'assentiment de leur gouvernement.

Article XIII.

Sauf accord contraire des Parties, les décisions de la commission de conciliation seront prises à la majorité des voix et la commission ne pourra se prononcer sur le fond du différend que si tous ses membres sont présents. Toutefois, régulièrement avisées des séances de la commission, les Hautes Parties Contractantes devront s'y faire représenter par leur commissaire ou, en cas d'empêchement de celui-ci, par un suppléant désigné dans les conditions prévues par l'article V.

Article XIV.

Les Parties s'engagent à faciliter les travaux de la commission de conciliation et, en particulier, à lui fournir dans la plus large mesure possible tous les documents et informations utiles, ainsi qu'à user des moyens dont elles disposent pour lui permettre de procéder sur leur territoire et selon leur législation, à la citation et à l'audition de témoins ou experts et à des transports sur les lieux.

Article XV.

1. Pendant la durée de leurs travaux, chacun des commissaires recevra une indemnité dont le montant sera arrêté de commun accord des Parties, qui en supporteront chacune une part égale.

2. Les frais généraux occasionnés par le fonctionnement de la commission seront répartis de la même façon.

Article XVI.

1. La commission de conciliation aura pour tâche d'éclaircir les questions

questions en litige, de recueillir à cette fin toutes les informations utiles par voie d'enquête ou autrement et de s'efforcer de concilier les Parties. Elle pourra, après examen de l'affaire, exposer aux Parties les termes de l'arrangement qui lui paraîtraient convenables et leur impartir un délai pour se prononcer.

2. À la fin de ses travaux, la commission dressera un procès-verbal constatant, suivant le cas, soit que les Parties se sont arrangées et, s'il y a lieu, les conditions de l'arrangement, soit que les Parties n'ont pu être réconciliées. Le procès-verbal ne mentionnera pas si les décisions de la commission ont été prises ou non à l'unanimité.

3. Les travaux de la commission devront, à moins que les Parties n'en conviennent autrement, être terminés dans un délai de six mois à compter du jour où la commission aura été saisie du différend.

Article XVII.

Le procès-verbal de la commission sera porté sans délai à la connaissance des Parties. Il appartient aux Parties d'en décider la publication.

Article XVIII.

Si dans le mois qui suivra la clôture des travaux de la commission de conciliation, les Parties ne se sont pas entendues, on portera le différend devant la Cour Permanente de Justice Internationale, à moins que les deux Parties ne tombent d'accord de recourir à l'arbitrage.

Article XIX.

Les dispositions de l'article XVIII ne s'appliquent point aux questions qui, en vertu des Traités en vigueur entre les Hautes Parties Contractantes, rentrent dans la compétence de l'une d'elles.

Elles ne s'appliquent également pas à celles qui se rapportent au droit de souveraineté.

Chacune des Hautes Parties Contractantes aura le droit de déterminer elle-même, par une déclaration écrite, si une question relève du

droit

Toutefois, dans le cas où l'autre Partie contesterait que cette question rentre dans le domaine de la souveraineté, elle pourra recourir à l'arbitrage pour faire établir si cette question relève ou non du droit de souveraineté

Article XX.

Si les deux Parties sont d'accord pour soumettre le différend à l'arbitrage, elles rédigeront un compromis dans lequel elles fixeront l'objet du litige, le choix des arbitres et la procédure à suivre.

A défaut d'indications ou de précisions suffisantes dans le compromis, les dispositions de la Convention de La Haye du 13 Octobre 1907 pour le règlement pacifique des conflits internationaux s'appliqueront de plein droit.

Article XXI.

A défaut d'accord entre les Parties sur le compromis visé à l'article précédent ou à défaut de désignation d'arbitres et après un préavis de trois mois, l'une ou l'autre d'entre elles aura la faculté de porter directement, par voie de requête, le différend devant la Cour Permanente de Justice Internationale.

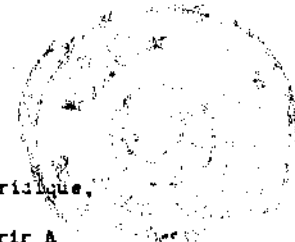
Article XXII.

Si la sentence judiciaire ou arbitrale déclarait qu'une décision prise ou une mesure ordonnée par une autorité judiciaire ou toute autre autorité de l'une des Parties se trouve entièrement ou partiellement en opposition avec le droit international, et si le droit constitutionnel de ladite Partie ne permettait pas ou ne permettait qu'imparfaitement d'effacer les conséquences de cette décision ou de cette mesure, les Parties conviennent qu'il devra être accordé, par la sentence judiciaire ou arbitrale à la Partie lésée, une satisfaction équitable.

Article XXIII.

Si un litige étant porté devant la Cour Permanente de Justice

Internationale

Internationale, celle-ci émet l'avis qu'il ne serait pas d'ordre juridique, les deux Parties, en cas où elles ne s'accorderaient pas pour recourir à l'arbitrage, conviennent de demander à la Cour Permanente de Justice Internationale de trancher le différend *ex aequo bono*, si une règle de droit international ne peut pas lui être appliquée.

Article XXIV.

1. Les Parties s'engagent à s'abstenir de toute mesure susceptible d'avoir répercussion préjudiciable à l'exécution de la décision judiciaire ou arbitrale ou aux arrangements proposés par la commission de conciliation et, en général, à ne procéder à aucun acte, de quelque nature qu'il soit susceptible d'aggraver ou d'étendre le différend.

2. La commission de conciliation peut aussi recommander aux Parties les mesures provisoires qu'elle estimera utiles.

Article XXV.

Les différends relatifs à l'interprétation ou à l'application du présent Traité seront soumis à la Cour Permanente de Justice Internationale.

Article XXVI.

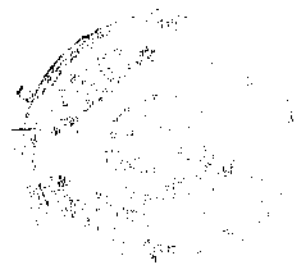
1. Le présent Traité sera ratifié et l'échange des ratifications aura lieu à Ankara.

2. Le Traité est conclu pour une durée de cinq ans à compter de la date de l'échange des ratifications.

3. S'il n'est pas dénoncé six mois au moins avant l'expiration de ce terme, il demeurera en vigueur pour une nouvelle période de cinq ans et ainsi de suite.

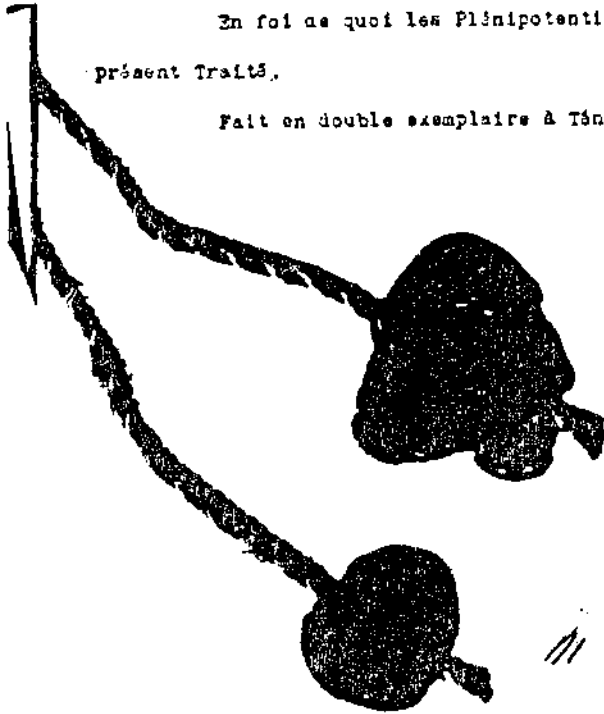
4. Nonobstant la dénonciation par l'une des Parties Contractantes, les procédures engagées au moment de l'expiration du terme du Traité continueront jusqu'à leur achèvement normal.

En foi de

En foi de quoi les Plénipotentiaires susnommés ont signé le
présent Traité.

Fait en double exemplaire à Ténérif, le 23 Janvier 1932.

[Handwritten signature]

M. D. Proulx

BELGE : 9

T R A I T E D ' A M I T I E
entre
L A T U R Q U I E E T L A P E R S E

L A R E P U B L I Q U E T U R Q U E
et
L ' E M P I R E D E P E R S E

Egalement animés du désir de resserrer les liens d'amitié et de fraternité heureusement existant entre eux,

Ayant convenu de rétablir, dans un nouveau Traité d'Amitié, les dispositions des articles de leur Traité d'Amitié et de Sécurité du 22 Avril 1926, concernant les relations générales des deux Pays, ont, à cette fin, désigné pour leurs Plénipotentiaires, savoir :

Le Président de la République Turque :

Son Excellence le Dr. Tevfik Rüştü Bey, Ministre des Affaires Etrangères, Député d'Izmir;

Sa Majesté Impériale le Schah de Perse :

Son Aïtesse Mirza Mohamad Ali Khan Foroughi, Ministre des Affaires Etrangères;

LESQUELS, après s'être communiqué leurs pleins pouvoirs, reconnus en bonne et due forme, sont convenus des dispositions suivantes :

Article I.-

Il y aura paix inviolable et amitié sincère et perpétuelle entre la République Turque et l'Empire de Perse ainsi qu'entre les ressortissants des deux Pays.

Article II.-

Les Hautes Parties Contractantes conviennent que les représentants diplomatiques et consulaires de chacune d'Elles continueront à recevoir sur le territoire de l'autre, à charge de réciprocité, le traitement consacré par les principes et la pratique du droit commun international, traitement qui, en tout cas et également sous condition de réciprocité, ne pourra être moins favorable que le traitement accordé aux représentants diplomatiques et consulaires de la nation la plus favorisée.

Article 3.-

Les Hautes Parties Contractantes sont d'accord pour régler les relations consulaires, commerciales, douanières et de navigation entre leurs pays ainsi que les conditions de la résidence et du séjour des ressortissants de chacune d'Elles sur le territoire de l'autre, par des conventions conformes aux principes et à la pratique du droit commun international et sur la base d'une parfaite réciprocité.

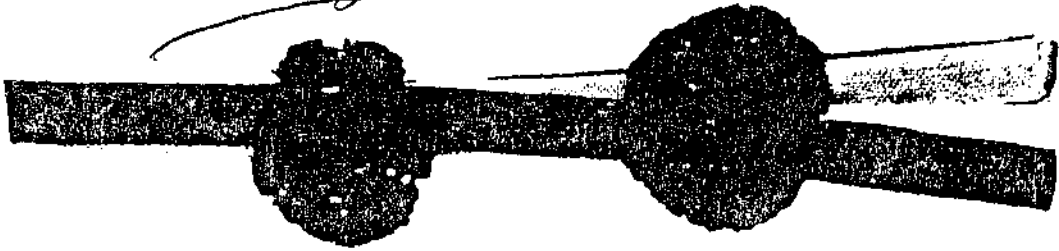
Article 4.-

Le présent Traité sera ratifié et l'échange des instruments de ratification aura lieu à Téhéran le plus tôt que faire se pourra. Il entrera en vigueur avec l'échange des ratifications.

EN FOI DE QUOI, les Plénipotentiaires respectifs ont
signé le présent Traité et y ont apposé leurs sceaux.

Fait en double à Ankara le cinq novembre mil neuf cent
trente deux.

M. A. Hrauzha & *T. B. ...*

TRAITÉ DE NON AGRESSION

* * *

PREAMBULE

LE PRESIDENT DE LA REPUBLIQUE TURQUE,
SA MAJESTE LE ROI D'AFGHANISTAN,
SA MAJESTE LE ROI DE L'IRAK,
SA MAJESTE IMPERIALE LE SCHAHINSCHAH DE L'IRAN;

Désireux de contribuer par tous les moyens en leur pouvoir
au maintien des relations d'amitié et de bonne entente entre eux;

Animés du dessein d'assurer la paix et la sécurité dans
le Proche-Orient au moyen de garanties additionnelles dans le cadre
du Pacte de la Société des Nations, et de contribuer ainsi à la
paix générale;

Pénétrés de leurs obligations en vertu du Traité de renon-
ciation à la Guerre signé à Paris le 27 Août 1928 et des autres
Traités auxquels ils sont Parties, qui sont tous en harmonie avec le
Pacte de la Société des Nations et le Traité de renonciation à la
Guerre;

Ont décidé de conclure le présent Traité et ont, dans ce
but, nommé:

LE PRESIDENT DE LA REPUBLIQUE TURQUE:

SON EXCELLENCE Monsieur le Docteur TEVFIK RUSTU ARAS,
Ministre des Affaires Etrangères de Turquie;

SA MAJESTE LE ROI D'AFGHANISTAN:

SON EXCELLENCE Monsieur FAIZ MOHAMMAD KHAN,
Ministre des Affaires Etrangères de l'Afghanistan;

SA MAJESTE LE ROI DE L'IRAK:

SON EXCELLENCE Monsieur le Docteur NAJI-AL-ASIL,
Ministre des Affaires Etrangères de l'Irak;

SA MAJESTE IMPERIALE LE SCHAHINSCHAH DE L'IRAN:

SON EXCELLENCE Monsieur ENAYATOLLAH SAMIY,
Ministre des Affaires Etrangères de l'Iran;

qui, ./.

qui, ayant échangé leurs pleins pouvoirs, trouvés en bonne et due forme, sont convenus des dispositions suivantes:

ARTICLE 1.

Les Hautes Parties Contractantes s'engagent à poursuivre une politique d'abstention absolue de toute ingérence dans leurs affaires intérieures.

ARTICLE 2.

Les Hautes Parties Contractantes s'engagent expressément à respecter l'inviolabilité de leurs frontières communes.

ARTICLE 3.

Les Hautes Parties Contractantes conviennent de se consulter dans tous les conflits d'ordre international ayant trait à leurs intérêts communs.

ARTICLE 4.

Chacune des Hautes Parties Contractantes s'engage vis-à-vis de l'autre à ne recourir en aucun cas, soit isolément, soit conjointement avec une ou plusieurs tierces Puissances, à aucun acte d'agression dirigé contre l'une d'Elles.

Sont considérés comme actes d'agression:

1-La déclaration de guerre;

2-L'invasion, par les forces armées d'un Etat, même sans déclaration de guerre, du territoire d'un autre Etat;

3-L'attaque, par les forces terrestres, navales ou aériennes d'un Etat, même sans déclaration de guerre, du territoire, des navires ou des aéronefs d'un autre Etat;

4-L'aide ou assistance, soit directe, soit indirecte, à l'agresseur.

Ne constituent ./.

Ne constituent pas des actes d'agression:

1-L'exercice du droit de légitime défense,c'est-à-dire la résistance à un acte d'agression tel qu'il est défini ci-dessus;

2-L'action en application de l'art.18 du Pacte de la Société des Nations;

3-L'action en raison d'une décision prise par l'Assemblée ou par le Conseil de la Société des Nations,ou en application de l'art.15 paragraphe 7 du Pacte de la Société des Nations,pourvu que dans ce dernier cas cette action soit dirigée contre l'Etat qui le premier s'est livré à une attaque;

4-L'action d'aide à un Etat soumis à l'attaque,l'invasion ou le recours à la guerre par une Autre des Hautes Parties Contractantes,contrairement au Traité de renonciation à la Guerre signé à Paris le 27 Août 1928.

ARTICLE 5.

Si l'Une des Hautes Parties Contractantes estime qu'une violation de l'article 4 du présent Traité a été ou est sur le point d'être commise,Elle portera immédiatement la question devant le Conseil de la Société des Nations.

La disposition qui précède ne porte pas atteinte au droit de cette Haute Partie Contractante de prendre toutes mesures qu'Elles juge nécessaires dans ces circonstances.

ARTICLE 6.

Si l'Une des Hautes Parties Contractantes se livre à une agression contre une tierce Puissance,l'Autre Haute Partie Contractante pourra,sans préavis,dénoncer le présent Traité vis-à-vis de l'agresseur.

ARTICLE 7.

Chacune des Hautes Parties Contractantes s'engage à prévenir,dans ses limites respectives,la formation ou l'action de bandes armées,associations ou organisations pour le renversement des institutions établies,en vue de porter atteinte à l'ordre ou à la sécurité de toute partie,frontalière ou autre, du territoire./.

du territoire de l'Autre Partie ou en vue de porter atteinte au régime de Gouvernement de cette autre Partie,

ARTICLE 8.

Les Hautes Parties Contractantes ayant déjà reconnu dans le Pacte général de renonciation à la guerre du 27 Août 1928 que le règlement ou la solution de tous les différends ou conflits, quelle que soit leur nature ou leur origine, qui pourront surgir entre Elles, ne devra jamais être recherché que par des moyens pacifiques; confirment cette disposition et déclarent s'en référer aux procédures créées ou à créer à cet égard entre les Hautes Parties Contractantes.

ARTICLE 9.

Aucun des articles du présent Traité ne peut être considéré comme diminuant en quoi que ce soit les obligations assumées par Chacune des Hautes Parties Contractantes, en vertu du Pacte de la Société des Nations.

ARTICLE 10.

Le présent Traité, rédigé en français, signé en quatre exemplaires, dont Chacune des Hautes Parties Contractantes reconnaît avoir reçu l'un, est conclu pour la durée de cinq années.

A l'expiration de ce délai, à moins qu'Une des Hautes Parties Contractantes n'ait notifié sa dénonciation avec préavis de six mois, le Traité sera considéré comme renouvelé de plein droit pour une nouvelle période de cinq ans, d'époque en époque, jusqu'à ce qu'Une ou Plusieurs des Hautes Parties Contractantes aient notifié sa dénonciation, avec préavis de six mois. Le Traité, dénoncé avec l'Une des Parties, continue à exister entre les Autres.

Le présent Traité sera ratifié par chacune des Hautes Parties Contractantes conformément à sa constitution, et enregistré à la Société des Nations par le Secrétaire Général, qui sera prié d'en donner connaissance aux autres membres de la Société

les instruments ./.

Les instruments de ratification seront déposés par chacune des Hautes Parties Contractantes auprès du Gouvernement iranien.

Aussitôt que les instruments de ratification auront été déposés par deux Hautes Parties Contractantes, le présent Traité entrera en vigueur entre ces deux Parties. Il entrera en vigueur avec la Troisième quand celle-ci déposera l'instrument de ratification, et ainsi avec la Quatrième.

Chaque dépôt des instruments de ratification sera immédiatement notifié par le Gouvernement de l'Iran à tous les signataires du présent Traité.

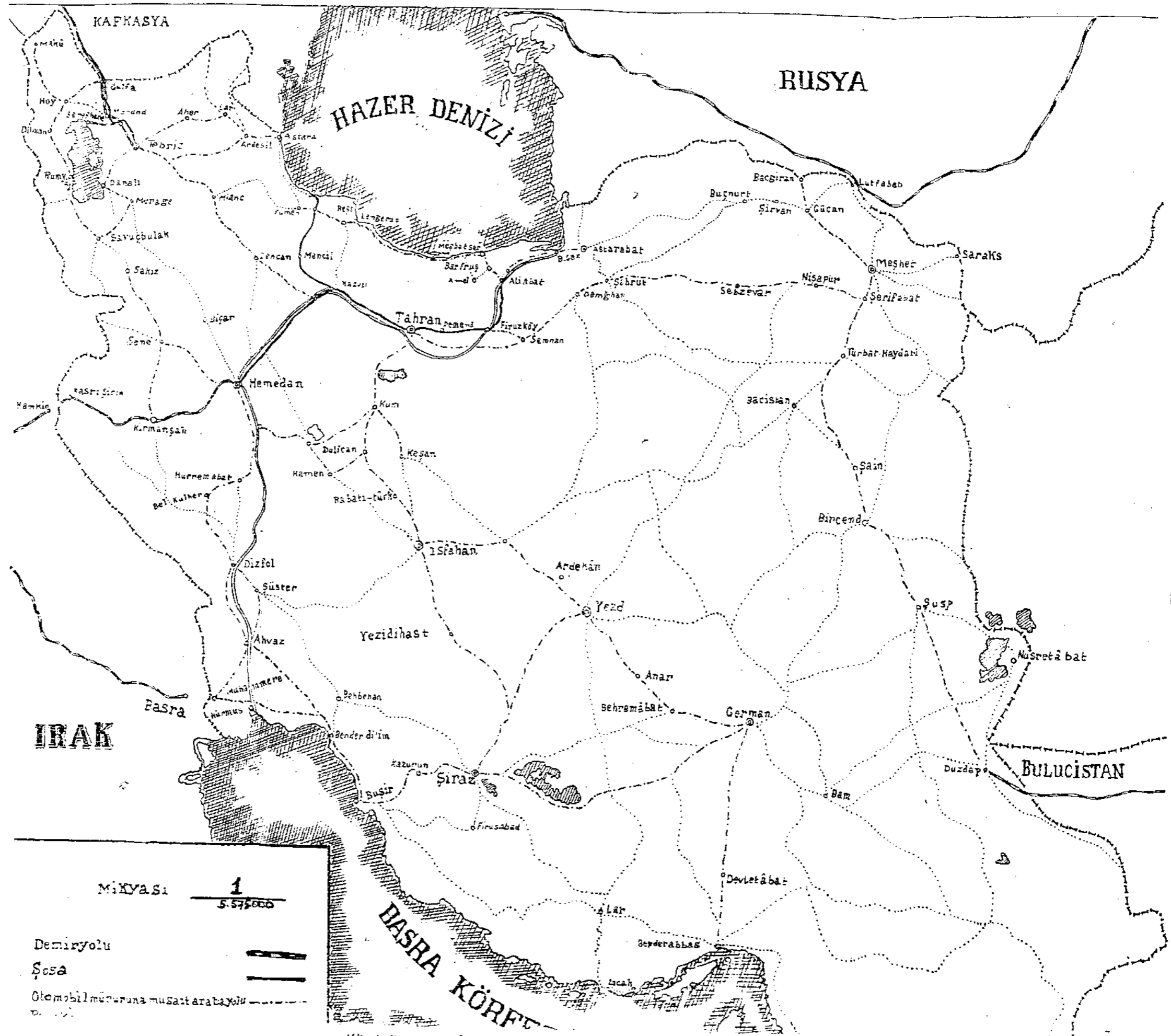
Fait au Palais de Sadj-Abad (Téhéran) le huit juillet mil neuf cent trente-sept.

S. R. Aras

Lair

Naj al Aeil

Sanj

IRAK

MİKYASI $\frac{1}{5.575.000}$

Demiryolu
 Şosa
 Otomobil müvazana musatt araba yolu

PASRA KÖRFEZİ

XX. YÜZÜMÜN BAŞLARINDA İRAN'DA ULUSIM AĞI